

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Adriana Ferenčíková,
Ján Findra, Gejza Horák, Ján
Horecký, Ján Kačala, František
Kočíš, Ivan Masár, Mária Pi-
sárčiková, Matej Považaj, Jozef
Ružička, Anna Rýzková, Ján Sa-
bol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 9

OBSAH

MASÁR, I.: Inventár prostried- kov na tvorenie zoologických a botanických rodových mien	289
HORÁK, G.: Výrazné prvky Tim- ravinho štýlu	297
PAVLOVIČ, J.: O konotáciách v novele V. Šikulu <i>Mandula</i> . .	302
UHLÁR, V.: Miestne názvy <i>Pre- selany, Solčany, Solčianky a Selce</i>	305

Rozličnosti

Ako treba nazývať ovocie po- dobné rajčiakom? O. Feren- číková	311
Divozel. M. Majtánová . .	312

Správy a posudky

Dr. Ladislav Dvonč jubiluje. S. Ondrejovič	314
O češtine na každý deň. J. Findra	316

Spytovali ste sa

Maja, gen. sg. Maje, nie Maji. J. Pavlovič	318
---	-----

Napísali ste nám

Študované role? L B a k a j . .	319
---------------------------------	-----

Inventár prostriedkov na tvorenie zoologických a botanických rodových mien

IVAN MASÁR

1. Spomedzi vedných disciplín kladie zoológia a botanika azda najväčšie nároky na slovnú zásobu spisovného jazyka a vari najintenzívnejšie využíva jeho slovotvorné prostriedky a možnosti. Je to celkom pochopiteľné, lebo živočíšnych a rastlinných jedincov je veľké množstvo a každého jedinca treba nielen odborne opísať a zaradiť do zoologického, resp. botanického systému, ale treba ho aj pomenovať. Pri práci na zoologickej a botanickej nomenklatúre sa ako najaktuálnejšia ukazuje potreba tvoriť rodové a druhové mená, pričom uspokojovanie tejto potreby je z viacerých hľadísk veľmi náročné. Zoológovia a botanici práve pri tvorbe rodových mien neraz pocítujú limitovanosť spisovnej slovnej zásoby a konštatujú nedostatok domácich rodových mien (porov. napr. Ferienc, 1975, s. 25). Tento nedostatok sa zvyčajne prekonáva tak, že nie každý rod pomenovaný latinským menom dostáva aj samostatné slovenské meno, „ba priam naopak; väčšina slovenských rodových mien sa vzťahuje na viacero blízkych vedeckých rodov“ (tamže). Z názvoslovnej príručky *Slovenské mená hmyzu*, ktorá je spolu s publikáciou *Slovenská botanická nomenklatúra* materiálom bázou tohto článku, uvedieme aspoň jeden príklad. Čelad' *Tenthredinidae* (piliarkovitě) má tridsaťpäť rodov, z ktorých každý má osobitné latinské pomenovanie, ale proti týmto tridsiatim piatim latinským menám stojí iba jedno slovenské rodové meno: *Macrophya*, *Tenthredopsis* atď. majú rovnaký slovenský ekvivalent — meno *piliarka*. Nedostatok rodových mien núti tvorcov a opatrovateľov sledovacích nomenklatúr okrem uvedeného postupu široko využívať slovo-

tvorné prostriedky (najmä prípony), ako aj rozmanité spôsoby tvorenia slov a slovotvorné postupy.

2. Už letmý pohľad na názvoslovný materiál, ktorý obsahujú uvedené príručky, ukazuje, že je v ňom relatívne málo neodvedených (nemotivovaných) slov. Také zoologické mená, ako sú *včela*, *voš*, *motýl*, *čmel*, *lišaj*, *termít*, resp. botanické mená *lekno*, *kvaka*, *mäta*, *chren*, *kel*, *javor*, *koba*, sú početne menej zastúpené ako mená, v ktorých sa dá vydeliť predpona, prípona, resp. aj ako mená vzniknuté skladaním. Na tvorenie zoologických a botanických mien sa široko využíva najmä sústava domácich prípon (porov. aj Považaj, 1976, s. 186), pričom sa prevažne tvoria mená mužského a ženského rodu. Mená stredného rodu sú zastúpené iba okrajovo.

2.1. Mená s príponou *-áč*. Prípona *-áč* sa vyskytuje v zoologických menách motivovaných úplným alebo čiastočným sfarbením tela živočícha, napr. *strakáč*, *kropenáč* (sem patria aj kompozitá typu *bieloškvrnáč*), ďalej v menách zachytávajúcích výrazné morfológické vlastnosti, ako je celkový tvar tela (*plocháč*), nápadnosť alebo zvláštnosť tela či niektorého orgánu (*hrbáč*, *hlaváč*, *fuzáč*). Z botanických mien utvorených príponou *-áč* (je medzi nimi aj meno s variantom *-iač*) sú to napr. mená *blyskáč*, *luskáč*, *štrkáč*, *konopáč*, *dráč*, *pichliač* a i. Aj v tomto prípade sa menami zachytávajú nápadné morfológické vlastnosti (*pichliač*), sfarbenie alebo lesk (*blyskáč*), podobnosť s inými jedincami (*konopáč*) atď. Pri mene *štrkáč* so zreteľom na slovotvorný základ možno predpokladať motiváciu zvukom, motivačne zreteľné sú síce aj mená *dráč*, *ustavač*, pravda menej jasná je voľba tejto motivácie pri pomenovaní rastlín ako nehybných objektov.

2.2. Mená s príponou *-ák/-iak*. Prípona *-ák/-iak* sa vyskytuje v zoologických menách motivovaných sfarbením (*černák*), ďalej v menách motivovaných výskytom na istom mieste a potravou, pričom výskyt a potrava sa niekedy kryjú, napr. pri mene *lajniak* (porov. Ferienc, 1975, s. 24). Skupinu botanických mien zastupujú mená *hnidák*, *štrbák*, *česák*, *hniliak*; v základovom slove týchto mien bývajú substantíva, adjektíva alebo slovesá.

2.3. Mená s príponou *-áň*. Touto príponou je utvorená menšia skupina zoologických mien podľa nápadných vlastností niektorého telesného orgánu alebo podľa tvaru tela, napr. *okáň*, *očkaň*, *ploskáň*. Botanické meno utvorené príponou *-áň* sa v skúmanom súbore nevyskytlo.

2.4. Mená s príponou *-ár/-iar*. Ide o bohato zastúpenú skupinu zoologických mien. Príponou *-ár/-iar* sú utvorené mená podľa miesta výskytu, napr. *vrbinár*, *plieskár*, *viničiar*, *kvetár*, *peliar*, *malinár*. V jednotlivých prípadoch sa motivácia mena vecne spresňuje: *vrbinár* má meno podľa pobytu chrobáka vo vrbinách (Ferienc, 1975, s. 97), *peliar* podľa toho, že imága sa často pohybujú po kvetoch rastlín, kde sa

zdržiavajú (s. 91), meno *malinár* súvisí s malinami, v ktorých plodoch sa vyvíjajú larvy chrobákov (s. 87) atď. Takéto prípady ukazujú, že motivácia pomenovania nemusí vždy vychádzať z vlastností vyvinutého jedinca, ale aj z jeho vývinových štádií. Ďalej sú príponou *-ár/-iar* utvorené mená podľa potravy, ktorou sa živočíchy živia. Patria sem mená *zrniar*, *moliciar*, *štítničkár*, *kožiar*, *múčiar*, *zdochlinár*, *semenár*, *kôrár*, *mrcinár*. Aj pri tejto skupine sa v istých prípadoch zaznamenáva spresňujúca motivácia. Pri mene *zrniar* sú motiváciou strukoviny, ktorými sa zrnári živia (s. 100), v mene *kožiar* sa odráža vzťah k odumretým látkam organického pôvodu, najmä ku koži, ktorou sa živia larvy týchto chrobákov (s. 86), v mene *mrcinár* zasa to, že imága väčšiny druhov vyhľadávajú zdochliny, mrciny (s. 81). Ďalej sa príponou *-ár/-iar* tvoria mená motivované cudzopasníctvom. Takáto motivácia sa uplatňuje v menách *potočnikár*, *vajíčkár* a zdôvodňuje sa takto larvy parazitujú v schránkach lariev potočníkov (s. 118), v druhom prípade sa konštatuje cudzopasníctvo vo vajíčkach rozmanitého hmyzu (s. 123). Podobnosť niektorého orgánu s reáliami neživého sveta sa odráža v mene *kyjaničkár* (meno sa vzťahuje na kyjaničkovitý tvar tykadiel, s. 83) a v mene *ostrôžkár*. V tejto podskupine má osobitné postavenie meno *korunkár*, ktorého motivácia sa objasňuje dosť zložito: meno je odvodené od piatich zubkov, ktoré sa nachádzajú okolo predného okraja očka v tvare korunky (s. 118). Pri mene *smoliar* sa motivácia neuvádza, pričom ho možno interpretovať rozlične (sfarbením, vylučovaním smolnej tekutiny ap.). Je pozoruhodné, že iba dvoma menami je zastúpená motivácia činnosťou: menom *prísavkár* (larvy sa v rýchlo tečúcich vodách prichytávajú prísavkami na kmene a drevo, s. 171) a menom *drvinár* (po činnosti lariev zostáva drvina, s. 83). Aj v týchto prípadoch sú však v základovom slove nedejové substantíva *prísavka*, *drvina*. V skúmanom súbore sa nevyskytlo botanické meno s príponou *-ár/-iar*.

2.5. Mená s príponou *-č*. Zoologickými menami utvorenými príponou *-č* sa zachytáva činnosť jedincov pomenovaná v slovotvornom základe. Patria sem mená *obaľovač*, *skákač*, *spriadač*, *potápač* a i. Motivácia pomenovania sa pri týchto menách neobjasňuje akiste preto, že sú významovo priezračné a že sa neukazuje potreba vnášať do mena iné významové prvky, než obsahuje slovesný slovotvorný základ. Z botanických mien utvorených príponou *-č* sme zaznamenali mená *chladič*, *vratič* (v prívlastkovej funkcii v mene *králik vratič*). Prirodzene, že pri botanických menách utvorených príponou *-č* od slovesných slovotvorných základov nemožno uvažovať o motivácii činnosťou v rovnakom zmysle ako pri zoologických menách.

2.6. Mená s príponou *-ec*. Túto skupinu reprezentujú mená motivované podobnosťou živočíchov, ich telesných orgánov ap. s bežnými

predmetmi, napr. *vejárovec*, *perlovec*, *paličkovec*, *vreckovec*, *dúhovec*, *ryhovec*, ďalej podobnosťou s inými živočíchmi, napr. *priadkovec*, *červec*. Do tejto skupiny patria aj mená motivované potravou alebo miestom výskytu (*špargľovec*), mená motivované sfarbením živočicha (*sivkavec*) a napokon mená motivované pohybom (*bežec*, *váhavec*, *krútnavec* — pri poslednom mene sa výslovne uvádza, že sa utvorilo podľa krúživého pohybu živočicha po vodnej hladine pripomínajúceho krútnavy vody, s. 73). Osihotené je meno *pižmovec* motivované vôňou pižma. Skupinu uzatvárajú zložené mená *srpokridlovec*, *drsnokridlovec*, *bielopásovec*.

Spomedzi botanických mien utvorených príponou *-ec* sú významne zastúpené mená motivované podobnosťou s konkrétnou rastlinou, ktorej meno je v slovotvornom základe, napr. *ľulkovec*, *tisovec*, *ustavačovec*, *vavrínovec*, *šipkovec*, *svíbovec*, *starčekovec*, *smrekovec*, *jarabínovec*, *imelovec*, *brestovec*. Značné kvantitatívne zastúpenie majú mená utvorené podľa vlastností vyjadrenej v adjektívnom slovotvornom základe: *plesnivec*, *kučeravec*, *krkavec*, *chrunkavec*, *chrastavec*, *chlpkavec*, *červenavec*, *prstnatec*, *kridlatec*, *bradatec*, *ježatec*, *rožkatec*. Menšiu podskupinu zastupujú mená, v ktorých základe sú odborné názvy z okruhu terminológie botanickej morfológie: *klasovec*, *steblovec*, *hľuzovec*, *pupenec*, *listnatec*. Zloženiny s príponou *-ec* reprezentujú mená *dvojzubec*, *sivoulasec*. Celkove možno povedať, že aj v zoologickom, aj v botanickom názvosloví sú mená utvorené príponou *-ec* veľmi početné a že v prevažnej miere sú to mená motivované podobnosťou v širokom zmysle.

2.6.1. Mená s príponami *-avec*, *-ovec*. Viaceré zoologické mená s príponou *-ec* ukazujú, že v ich rámci je potrebné vydeľovať varianty na *-avec* a *-ovec*. Na jednej strane stoja totiž mená *stužkavec*, *riasavec* a i., na druhej strane mená *vreckovec*, *voškovec*. Už sa tu spomenulo (porov. 2.6.), že mená typu *voškovec* sú motivované podobnosťou s jedincom, ktorého meno je v slovotvornom základe. Mená typu *riasavec* sú deadjektíva a ich motiváciou je kvantita toho, čo sa pomenúva základovým slovom, z ktorého je na prvom stupni odvodzovania utvorené adjektívum (*riasa* — *riasavý* — *riasavec*). Plurálové podoby mien utvorených príponami *-avce*, *-ovce* sa používajú na tvorenie pomenovaní vyšších systematických jednotiek, pričom ide o rovnakú sémantickú diferenciáciu ako pri rodových menách. Z úzkeho odborného rámca preniká toto rozlišovanie aj do širšej praxe, napr. do školských učebníc, v ktorých sa používajú podoby *obrúčkavce*, *mnohoštetinavce*, *klepietkavce* a oproti nim stoja podoby *hľistovce*, *kôrovce*, *žiabrovce*, *opaskovce* (pozri Lenochová a kol., 1984, na viacerých miestach). Od mien typu *riasavec*, v ktorých významovom spektre je kvantitatívny prvok, treba odlišovať mená typu *váhavec*, kde sú základom deverba-

tívne „prídavné mená s významom náklonnosti k vyjadrovanej činnosti“ (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 125).

2.7. Mená s príponou *-ík*. Príponou *-ík* sú v zoologickej nomenklatúre utvorené mená nášho súboru motivované rozmerom, resp. veľkosťou (*drobník*), pohybom (*svižník*, *plavčík* — pri tomto mene je v základe slovo s príponou *-ec*, tamže, s. 96), výskytom v istom areáli (*potočník*), podobnosťou s iným jedincom (*smrtník*). Mená *podobník*, *súmračník*, *potemník* a i. poukazujú na motivačnú rozmanitosť pri tvorení mien s príponou *-ík*. Z botanických mien patria sem napr. mená *ostrik*, *prerastlík*, *škripík*, *kokorík*.

2.8. Mená s príponou *-ník*. Zoologické mená nášho súboru utvorené príponou *-ník* sú motivované miestom výskytu, resp. potravou (*kôrník*, *laliovník*) a pohybom (*potápník*). Pri botanických menách je motivácia pestrejšia. Veľmi častá je motivácia podobnosťou s rastlinným jedincom, ktorého meno je v slovotvornom základe (*žerušík*, *laničnik*, *rakytník*, *šachorník*, *chvojník*, *imelovník*, *rutovník*), motivácia vzťahom k živočíchovi, ktorého meno je v slovotvornom základe (*srnovník*, *žabník*, *včelník*, *lastovičník*, *kamzičník*, *kocúrník*, *bocianník*, *muchovník*, *vrabcovník*, *ploštičník*, *voškovník*), motivácia telesným orgánom, ktorému sa rastlina alebo jej časť podobá alebo na ktorého liečenie sa používa (*mechúrník*, *srdcovník*, *pečeňovník*, *plúcnik*; zdá sa, že sem možno zaradiť aj meno *bedrovník*). Pomerne častá je motivácia miestom výskytu (*skalník*, *kalužník*, *krtičník*, *piesočník*), ako aj motivácia podobnosťou rastliny alebo jej časti s najrozmanitejšími predmetmi a vecami (*jazyčník*, *kopytník*, *črievičník*, *kotvičník*, *zvonovník*). Zriedkavejšia býva motivácia istým vzťahom ku kovu, ktorého názov je v slovotvornom základe (*olovník*, *železník*). Motivačnú pestrosť botanických mien utvorených príponou *-ník* dokresľujú mená *farbovník*, *deväťorník*, *túžobník*, *udatník*, *rojovník*, *rozchodník*, *plamenník*, *povojník*, *prasatník*, *pupkovník*, ako aj kompozitá *dvojtvárník*, *blanolistník*.

2.9. Mená s príponou *-oň*. Vo východiskovom materiáli sa vyskytli iba štyri zoologické mená utvorené príponou *-oň*, pričom motiváciou pomenovania je vlastnosť pomenovaná v adjektívnom slovotvornom základe. Sú to mená *jasoň*, *krasoň*, *zloťoň* a *tvrdôň*.

2.10. Mená s príponami *-oš*, *-eň*, *-in*, *-ok* sa v skúmanom súbore vyskytli len jednotlivito — v zoologickom mene *pestroš* a v botanických menách *ostreň*, *tavolín*, *pochyboš*.

3. Mená s príponou *-ka*. Príponou *-ka* je utvorený veľký počet zoologických a botanických mien. Prípona *-ka* sa pripája k neodvođeným slovám (zo skupiny zoologických mien sú to napr. mená *štrapka*, *skoč-ka*, *májka*, z botanickej nomenklatúry mená *mliečka*, *močiarka* a i.), častejšie sú však prípady prechýľovania od skutočných alebo poten-

ciálnych mužských mien utvorených rozličnými príponami. Prípona *-ár/-iar* je vydeliteľná v zoologických menách *vlnárka*, *pieskárka*, *hrebénárka*, *stromárka*, *kvetárka*, *hnojárka*, *muchárka*, *murárka*, *hubárka*, *bahniarka*, *periarka*, *hrnčiarka*, *piliarka*, *zrniarka*, *mäsiarka*, *korčuliarka*, *kapčiarka*, *chrobačiarka*, *dutinárka*. Pravda, so zreteľom na to, že dvojíc typu *kvetár* — *kvetárka* nie je veľa, prípady, keď nejestvuje mužský náprotivok, je vhodnejšie posudzovať ako mená utvorené rozšírenou príponou *-árka/-iarka*. Botanické mená reprezentujú mená *kraviarka*, *krpčiarka*, *psiarka* a iné. Motivácia pomenovania je zhodná s menami na *-ár/-iar*.

Prechýľovaním sú utvorené aj mená *snovačka*, *podkopáčka*, *sivónka*, *plavúnka*, v ktorých základe sú vydeliteľné prípony *-č*, *-áč*, *-oň*, *-úň*.

3.1. Mená s príponou *-avka*. Prípona *-avka* sa hojne využíva v obidvoch sledovaných nomenklatúrach a najčastejšie sa pripája k adjektívam vzniknutým na prvom stupni odvodzovania zo sloviess, zriedkavejšie k iným adjektívam, napr. *behavka*, *hrabavka*, *blyšťavka*, *bodavka*, *bzikavka*, *mihotavka*, *kutavka*, *štipavka*; *trňavka*, *čierňavka*, *belavka*, *fúzavka* atď. Botanickú nomenklatúru zastupujú mená *rezavka*, *objímka*, *lepkavka*, *lá mavka*, *jagavka*, *hluchavka*, *modravka*, *bledavka* atď. Mená utvorené príponou *-avka* sú motivované pohybom alebo činnosťou (*behavka*, *bodavka*), sfarbením (*čierňavka*), morfológickými vlastnosťami (*fúzavka*).

3.2. Mená s príponou *-ivka*. Pri týchto menách je analogická situácia ako pri menách utvorených príponou *-avka*. Mená *bránivka*, *vrťivka*, *bzučivka*, *krúživka*, *smúťivka* patria do zoologickej nomenklatúry, mená *seďivka*, *pálčivka*, *razivka* do botanickej nomenklatúry.

3.3. Mená s príponou *-atka*. Táto skupina mien z obidvoch nomenklatúr je utvorená od adjektív s príponou *-atý*, ktorými sa vyjadruje vlastnenie (spravidla vo veľkom množstve) toho, čo sa pomenúva základovým substantívom. Zo zoológie sú to napr. mená *chochlatka*, *žilnatka*, *sietnatka*, z botaniky *šupinatka*, *fúzatka*, *bublinatka*. Inú motiváciu — spravidla motiváciu podobnosťou s vecou, ktorej názov je v základovom substantíve — majú botanické mená *hrebenatka*, *šidlatka* a i. Botanické meno *kosatka* možno pokladať za prechýlenú podobu mena *kosatec*.

3.4. Mená s príponou *-ačka*. Prípona *-ačka* sa vo väčšom rozsahu využíva na tvorenie zoologických mien. Hoci sa táto prípona bežne uplatňuje najmä pri tvorení názvov deja a názvov nástrojov od sloviess [typ *zabíjať* — *zabíjačka*, resp. *mlátiť* — *mlátačka*], pri tvorení zoologických mien sa pripája k neslovesným základom: *čelnačka*, *zubačka*, *hlavačka*, *chlpáčka*, *rohačka*, *kyjačka*, *vlnačka*; slovesný základ je vydeliteľný v mene *vijačka*. Motiváciou mien utvorených príponou *-ačka* sú morfológické vlastnosti (*zubačka*, *chlpáčka*, *rohačka*),

miesto výskytu (*vlňačka*), činnosť (*vijačka*). Botanické meno utvorené príponou *-ačka* je meno *chochlačka*.

3.5. Mená s príponou *-anka/-ianka*. Vo východiskovom materiáli sa nachádzajú iba botanické mená utvorené touto príponou. Motiváciou pomenovania býva miesto výskytu (*vodnianka*), účel (*očianka*); patria sem ešte mená *solanka*, *riečňanka* a i.

3.6. Mená s príponou *-aňa*. Prípona *-aňa* patrí medzi menej využívané prostriedky na tvorenie mien v skúmaných nomenklatúrach preto, že mnohé slová z bežnej slovnej zásoby utvorené touto príponou sú štylisticky silno príznakové (*hlupaňa*, *strapaňa* a i.). V našom materiáli sa v každej nomenklatúre vyskytlo iba jedno meno — zoologické meno *dľhaňa* a botanické meno *chlpaňa*. V prvom prípade je motiváciou pomenovania veľkosť tela, v druhom prípade morfológická vlastnosť.

3.7. Mená s príponou *-enka/-ienka*. Prípona *-enka/-ienka* je častejšia v botanických menách. Utvorené sú ňou mená motivované farbou, resp. leskom (*striebrenka*), miestom výskytu (*skalienka*, *snežienka*, *bahienka*, *kamienka*), obdobím vegetácie (*jesienka*), morfológickými vlastnosťami (*hrebienka*) a rozličnými ďalšími pomenúvacími stimulmi (*ľubienka*, *kosienka*). Zo zoologických mien vo východiskovom materiáli je to meno *vretienka* (analogicky ako pri mene *vretienko* možno predpokladať motiváciu pohybom, ale nemožno vylúčiť ani motiváciu podobnosťou) a meno *podenka*, ktorého význam bez vecnej informácie, že žije len niekoľko hodín, resp. niekoľko dní (stade slovenské pomenovanie *podenka*, Ferienc, 1975, s. 33), by nebol dosť jasný.

3.8. Mená s príponou *-ička*, *-nička*. Mená s touto príponou sú dobre zastúpené v obidvoch názvosloviach. Zo zoologických mien patria sem mená motivované sfarbením alebo leskom (*pestrička*, *blyštička*), tvarom tela (*okružlička*), morfológickými vlastnosťami (*štítnička*), miestom výskytu (*podkôrnička*, *pobrežnička*, *snežnička*). Z botanických mien možno uviesť mená *silička*, *štíhlička*, *kyslička*, *ostrička*, *mednička*, *smolnička*, *bahnička*, *vratička* a i.

3.9. Mená s príponou *-ica*, *-nica*. Ide o hojne využívané slovtvorné prostriedky v obidvoch nomenklatúrach. V zoologickej nomenklatúre sú touto príponou tvorené mená motivované podobnosťou s inými jedincami (*mušica*, *kôrovnica*, *morica*), farbou (*pestrica*), morfológickými vlastnosťami (*obrubnica*), podobnosťou s vecami (*ihlica*), resp. rozličnými inými vlastnosťami (*zákernica*). Motiváciu podobnosťou s rastlinnými jedincami a vecami materiálneho sveta vidno v botanických názvoch *hruštica*, *vŕbica*, *žerušnica*, *metlica*, motivácia morfológickými vlastnosťami je v názvoch *tučnica*, *chrastnica*, *ostrica*, motivácia miestom výskytu (stanovištom) je zreteľná v menách *piesočnica*, *hólnica*, *blatnica* a napokon rozmanité iné vlastnosti sú motívom pomenovania v menách *nadutica*, *rozchodnica*, *medunica*, *veternica*, *mesačnica*.

3.10. Mená s príponou *-ina*. Príponou *-ina* sú vo východiskovom materiáli utvorené iba botanické mená (*kukučina, jastrabina, sitina, hlošina, škripina, palina, šašina*). Je zrejmé, že prípona *-ina* nemá v týchto prípadoch funkciu vyjadrovať hromadnosť, ako je to v názvoch typu *dubina* (= dubový porast), lež pomenovať jednotlivinu spravidla na základe podobnosti.

3.11. Mená s príponou *-ovka*. Mená s touto príponou sú silno zastúpené v obidvoch nomenklaturách, pričom v zoologickej nomenklatúre je to najmä prostriedok na vyjadrenie podobnosti s inými živočíchmi, rastlinami alebo predmetmi, napr. *trúďovka, komárovka, cibulovka, člnovka, pilovka, štítovka*. Pravda, touto príponou sa zachytávajú aj iné vlastnosti živočíchov. Vyskytuje sa napr. v menách motivovaných parazitizmom (*netopierovka* — vonkajší parazit netopiera, Ferianc, 1975, s. 185), miestom výskytu (*kútovka* — najčastejšie v kútoch príbytkov, s. 165) a rozličnými inými vlastnosťami (porov. mená *mramorovka, sedlovka* a i.). Z botanických mien sem patria mená *ryžovka, senovka, astrovka, machovka* (v týchto menách ide zrejme o vyjadrenie nejakého vzťahu k rastline, ktorej meno je v slovotvornom základe, spravidla o zachytenie podobnosti), *tôňovka* (predpokladá sa motivácia miestom výskytu), *loptovka* (motivácia podobnosťou s konkrétnou vecou), *gáľrovka, voskovka, glejovka, medovka* (motivácia rozličnými vlastnosťami — vôňou, chuťou ap.). Osíhotené je zložené meno *ďvojrádovka* a dedikačné meno *linnéovka*.

3.12. Mená s príponou *-uľa*. Prípona *-uľa* je v obidvoch nomenklaturách málo využívaný prostriedok. V zoologickej nomenklatúre východiskového súboru sú touto príponou utvorené mená *meduľa* (motivácia potravou, Ferianc, 1975, s. 127), *brvuľa* (motivácia morfológickými vlastnosťami), *splošfuľa* (motivácia tvarom tela). Botanickú nomenklatúru reprezentujú mená *bleduľa* a *mäkkuľa*.

3.13. Mená s príponou *-uša*. Podobne ako prípona *-uľa* aj prípona *-uša* sa využíva málo. Zoologické mená utvorené príponou *-uša* sú vo východiskovom materiáli dve (*bystruša* — motivácia pohybom) a *cífruša* (motivácia farebným vzhľadom), v botanickej nomenklatúre iba jedno (*mäčkuša*).

3.14. Mená s príponami *-ucha, -ota, -yňa*. Medzi botanickými menami skúmaného súboru sa nachádzajú mená *halucha, režucha, milota, hlohyňa* a *mukyňa*. Hoci sú v každom prípade vydeliteľné konkrétne prípony, slovotvorná štruktúra a význam sú zreteľné iba v menách *hlohyňa, milota*. Význam mien *režucha, halucha, mukyňa* je zo synchronného hľadiska nejasný, zo slovotvorného hľadiska ide o mená s nezreteľnou štruktúrou.

Osíhotené sú mená *repča* a *zanovät*, ktorých slovotvorná štruktúra je takisto nezreteľná.

(Dokončenie v 10. čísle)

Výrazné prvky Timravinho štýlu

GEJZA HORÁK

Prešlo tridsaťpäť rokov od smrti národnej umelkyne Boženy Slančíkovej-Timravy, zobrazovateľky vrchárskej novohradskej dediny na konci minulého a na začiatku nášho storočia. Pripomenieme si jazykovú stránku jej prózy. Ale najprv záznam o autorkinej životnej ceste, trvalo sa držiacej chodníka Polichno — Ábelová — Lučenec.

Božena Slančíková-Timrava sa narodila 2. októbra 1867 v rodine evanjelického farára v Polichne. Po otcovej smrti sa presťahovala do susednej Ábelovej a tam v rodine svojho brata, evanjelického farára, žila až do októbra 1945, keď sa presťahovala do Lučenca. Nemala vyššie školské vzdelanie ani stálejšie verejné zamestnanie, no jej svojsky prenikavý pozorovací talent a schopnosť zachytiť život a v ňom reč dedinského ľudu i s ním žijúcich „pánov“ v úspornom dynamickom zábere jej získali významné miesto v našej literatúre; spolu s Jozefom Gregorom-Tajovským tvorí dvojicu predstaviteľov kritického realizmu. O rozvitie jej rozprávačského talentu sa úprimným povzbudzovaním zaslúžila jej staršia priateľka Elena Maróthy-Šoltéssová, ktorá svoju ranú mladosť prežila neďaleko od Timravinho rodiska, v Luboreči. V r. 1947 Timrava dostala titul národná umelkyňa. Zomrela v Lučenci 27. novembra 1951; pochovaná je na tamjšom cintoríne.

Charakteristiku Timravinho jazykového štýlu opierame o výpiskový materiál vybraný z prózy *Hrdinovia* (Zobrané spisy VI, 1958) podávajúcej vzrušujúci obraz našej dediny v čase prvej svetovej vojny. Autorka ho roztvára polnočným bubnovaním o mobilizácii: Krivý obecný sluha vyhlasuje po dedine mobilizačnú vyhlášku. Zacitujeme ju ako dokumentárnu ukážku ústne realizovaného útvaru staršieho administratívneho štýlu.

Bachter udelil posledný raz na bubon tak silno, ako len vládol. Zakýval sa na krivých nohách, odkášlal a začal volať hlasom, akoby lev reval:

„Dáva sa na známosť, že prišiel telegram od najvyššej vojenskej vrchnosti, že sme Srbskej krajine vypovedali vojnu. Preto nech sa každý odobratý chlap od dvadsiateho do štyridsiateho roku hlási v kancelárii u pána notára a hneď sa berie do bitky!“ (22) A chlapi sa hlásilli, zapíjalli žiaľ, rukovali ... Pán notár im odchod na smrť prisládzal medovým motúzikom hrdinstva a oni potom ako hrdinovia z donútenia na fronte padali ... Vojna hltala tichých pravých hrdinov a lámala nádeje falošných, čo svoje hrdinstvo podkladali kvetnatými rečami ako notár Baláž, ktorý bol „doma, kde treba panovať najväčším hrdinom“. (96) — Vojna sa vlečie a do dediny prichádzajú nové a nové strašné správy, že ten i tamten padol, že sa už nikdy nevráti ani statočný podnotár Širický. — Timrava završuje príkru vojnovú baladu kontrastnou anomáliou: ženy, čo mali zdravých krásnych mužov, plačú, kým tie, ktoré mali mrzákov,

a keď sa za nich vydávali, plakali — teraz sa radujú. Krásna Zuzana Pekovie si takto bláha: Ženy druhe hrdľujú sa, kosia, derú sa v chlapeckých robotách, lebo robotníkov vzala od nich vojna, a jej je dobre pri mužovi, ktorý všetko zaopatrí. Vtedy plakala, teraz je na pokoji. V pokoji môže žiť pri plnom stole v pohodlnosti, v hojnosti — a Zuzu zašiel taký dobrý cit, akoby med prežierala. [113]

Za charakteristické prvky Timravinho štýlu pokladáme nezhodný genitívny prívlastok charakterizujúci vystupujúce osoby (1.), vložené vety zdôkladňujúce rozprávanie (2.) a tiché repliky (3.)

1. a) Genitívny prívlastok. Obyčajne podáva trvalú fyzickú charakteristiku osoby tak, že za jej menom vyslovuje, aká je istá časť jej tela. Prívlastok býva i niekoľkonásobný a stojí pri prívlastkoch iného druhu:

Paľo Peko širokých a priezračných uší povie zasa: ... [24] — Pekovka, štíhla žena, podlhovastej, peknej tvári, sedí na chladných skalách na podstení. [28]. — Anka, mladučká žena belasých očí, peknej bielej tvári, dobre chovaná, bujnej postavy, sedí dosiaľ na lavici nehybne, akoby bola zabitá [30] — Paľo Hruďa, krátkeho hrdla, je dopoly už mŕtvy. [39] — Po ceste šiel sedliak mohutnej postavy, s krátkym hrubým krkom, mračnej a studenej tvári. [48] — Do kancelárie prišla mladá pani notárová, sivých veľkých očí. [69] — Jano, nízky a nepatrný, malej hlavy ako otec, stojí pri voze. [79] — Oproti nemu vybehla árendátorka spolkového závodu, pani Hlivická, strapasej hlavy. [83]

V príkladoch je nezhodný prívlastok, nepredikatívne, navetné určenie, resp. polovetné určenie.

1. b) Genitívny charakterizačný výraz. Je v postavení menného prísudku; vlastnosť sa pririeka príslušnej osobe na základe predikácie vyslovenej určitým tvarom pomocného slovesa:

[Kľpkáč] osopil sa na jedného pána, ktorý písal tam pri stole (...). — Bol strednej, štíhlej postavy a tmavých, pekných očí. [36] — [Ďuro, muž Matvejovie Anky, padol.] Bol na varte a tam že si zapálil cigaru — veď viete, aký bol vždy svojej hlavy. [112]

Medzi genitívnym prívlastkom a genitívnym menným prísudkom je zjavný úzky vnútorný vzťah; syntakticky sú zreteľne odlišené, no pri štylistickom meraní dávame ich na tú istú hodnotiacu priečku. Inak povedané: zo štylistickej stránky reprezentujú rovnaký prvok.

2. Vložená veta (parentéza). Zhŕňajúco a trochu zjednodušene ju teraz a tu chápeme ako dôdkovú informujúcu (vysvetľujúcu, komentujúcu) poznámku, typickú pre Timravín rozprávačský postup. a možno povedať, že je to jej ustálený návyk — osvojený z hovorového štýlu reči (porov. Horák, 1951). Vo východiskovej próze tak ako v ce-

lom autorkinom diele sa parentéza pravopisne vyznačuje pomlčkami, čiarkami, zátvorkami, alebo tvorí celkom osamostatnenú poznámku. Pri hlasnom čítaní sa odčleňuje osobitnou intonáciou a zmeneným [často zrýchleným] tempom reči:

Anča, nevesta Demákovie, len čo bola oči zažmúrila po polnoci — nemohla spávať od dvoch rokov, ako jej muž zomrel, pre žiaľ za ním — keď zahučal bubon na dedine, skočila hore predesená a trasúc sa ako list vo vetre, rýchlo hádzala na seba šaty. (21) [Zahriakne v mysli Paľa Peku.] „Čože by si ty vravel,“ myslí si Anča Demákovie, s opovržením pozrúc po ňom od chrbta [o ňom vraveli, že kotol nosí na chrbte.] (23) — Širický zakrútil sa do kepeňa — dul ostrý vietor —, a ako ostal sám, zvesil hlavu a zhrbil sa v tej chvíli. (81) — Gazdiná Kučerákovie, umazaná ako vždy — čistotou opovrhovala; bohatá bola istá toho, že ju i bez nej uctí každý —, otočila peru pohrdlivo. (94) — Malinská vzbopí sa tiež, zabudnúť aj izby pozamkynať, čo sa jej nikdy nestalo, a uteká za ňou. (103) — „Lajko, naley z toho tvojho vína — či sa dobre pije“ povie tučný Moller, ktorému všade sa víno dobre pilo. (108) — [Slúžka Mara vyčítuje Janovi Demákovie, že nevyjavil svojim rodičom lásku k nej.] „Vidíš, keď si smelosti nemal, teraz sme tak,“ vravela mu ráno v stajni, kde dojila kravy. — Nevesta miesila na koláče, nemohla dojsť. (97) — „Hej, hej, keby ja nemal rodiny, vďačne by dal život za vlast!“ vzdychá akýsi smutný vlasatec z kúta siene. Nos má dlhý, suchotinársky, v čiernych očiach splašenosť ako u zvera, ktorého idú prenasledovať. Výraz tváre rozhorčený. Myslel si, že je pred ním ešte dlhý život, keby vojny nie. Povie i ten Širickému: „Dobre je vám, pane!“ (75)

3. a) Vnútoraná reč — replika, poznámka, výsmešná výčitka a pod. — V nej sa čitateľovi odkrýva to, čo si príslušná osoba len myslí, vraví pre seba, a je neraz protichodné tomu, čo predtým alebo potom v rozhovore mohla povedať, povedala. Vnútoraná reč obsahuje také výpovede, ktoré sa nepatrí vysloviť nahlas, lebo v tom bránia rozličné ohlady a citové zretele {napr. hanba} — dané spoločenskou konvenciou, alebo také poznámky, ktoré celkom popierajú prv vyslovené {porov. E. Pauliny, 1947}. Timrava neraz číta vo vedomí vybranej osoby a dáva to akoby spoza kulisy na známosť:

[Širický o mladuškej deve, ktorú v danej spoločnosti pokladá za kvet na smetisku.] „Čo si myslíš ozaj?“ dumá o Gréte a pije čierny čaj. A keby vedel čítať v mysli, vyčítal by toto: „Oh, keby [som] mala smelosti i ja, ako tieto tu, v týchto časoch, keď všetko je vraj dovolené povedať, povedala by ti, že ťa ľúbim tiež. Milujem ťa, ako kvet miluje slnce, ako... Netisnite sa k nemu vy! V jeho blízkosti budem ja. Tú hlavu budem ja mať v rukách, budem jeho ošetrovatelkou, keď ho porania, budem bdieť nad ním, slúžiť mu, spolutrpieť s ním, predrahy hrdina môj!“ (88) — „Slečna Gréta [ktorú pokladajú ešte za dieťa] nevraví nič, ona len pozoruje!“ povie Hlivická akoby zahanbená. „A súdi nás všetkých!“ doložil v duchu on. (88) — [Eda sekne sestru Adu

Hlivickú, vedúcu spolkového hostinca, poznámkou, že má mačacie oči...] Ada nedá sa mylíť, trasie strapatou hlavou a opytuje sa naliehavo, ako vec veľavýznamnú: "Však sú moje oči nie mačacie?" „Ba i celá si mačka, nielen tvoje oči," myslí si Širický, netrpezlivo očakávajúci na svoj čaj. „Vaše oči sú pekné i celá ste krásna, ale bolo by najkrajšie, keby i čaj už tu bol." (86) — [Magda vraví, že sympatizovať s dakým ešte neznačí ľúbíť ho.] O Širickom však v protive toho, čo vravela, si pomyslí: „Chach, nielen ľúbim ho, ale umieram za ním." (44) — [Baláš sa robí chorý; nemôže ísť na front...] „Veď som povedal, že ma žalúdok do hrobu položí. U Štepkov dávali chladnú pečienku, čo mne škodí. Zas ten nával zlého pocitu, hľa!" „Pôjdeme na front a zabudneme na žalúdky," pomyslel si Širický. (69) — [Širický ironicky Balášovi.] „Je nádej, že všetci pôjdeme, ako ste vraveli, a staneme sa skutočnými hrdinami," povie Širický. „A zabudneme na Lízu," dokončí [na svoju adresu] v duchu strpčeno. (69) — [Širický oponuje tomu, ktorému už smrť z očí pozerá.] „Keby len život položiť," povie a zamĺkne, ďalej nevypovediac, čo myslí. „Ty ma i tak nepochopíš," dodá v myslí trochu pohrdlivo. (75) — [Baláš sa dozvedá, že Širického odobrali.] „Tomu najlepšie bude tam." Hneď však doloží si k tomu: „Ale veľa škody ten nespraví nepriateľovi..." (78) — [Hlivická, krčmárka.] „Vino máme znamenité, sama som ho kupovala. Ja sa rozumiem do vína." „Najmä krstíť ho!" pomyslela si sestra Eda s úsmevom a to blýslo umom i Širickému. (85)

3. b) Tichá (myslená) replika. Je doplnením alebo do reči transponovanou nejazykovou reakciou (mimickým prvkom, gestom).

[Jano Demák pred odchodom na vojnu prosí slúžku Maru.] „Nevydaj sa, Mara, kým sa vojna neskončí!" opätuje naliehavým hlasom. „Vojna môže trvať aj desať rokov," odvetí ona, zazrúc k jeho nohám s hnevom. Tu mu bola, čo ju nebral! (97) — [Dcéra vyhlasuje svojej matke.] „Ale ja ho [Širického] ľúbim," skríkne Líza. „Radšej ho nad všetko. Nad celý svet, seba i teba... Ja musím ísť k nemu! „Aby si mu to povedala?" povie Malinská a pery stiahnu sa jej trpkosťou. Či zato vychovala dcéru tak starostlivo a s takým sebazapieraním, aby jej toto bolo povedané? Radšej bludára Širického ako ju. Na smrť ranila tým matkino srdce. (102)

Tieto prípady sa zbližujú s polopriamou rečou a pripomínajú ju:

[Širický vo vnútornom monológu.] Na dušu zaľahla mu ťažkosť a srdce rovno zbité. Tak teda pôjde na vojnu i on. Nič iného nebolo mu potrebné, len aby otrčil flintu a mieril na Ivana Ivanoviča ako na zvera...! (81) — [Širický v hostinci pozoruje chlapov, čo majú odísť na front.] „Hádam piva rozkážete?" spytuje sa žid, priletiac s ochotou k nemu. Pán dnes akosi skoro prišiel. Inokedy prechádza sa so slečnami dlho po dedine. No všetko je teraz vyrazené z koľaje. I on sám, hoci má chybu, pre ňu je nie odobratý, je zľaknutý a znepokojený. (51)

Uvedené tri syntaktické a rozprávačské prvky sú pre jazykový štýl

našej národnej umelkyne charakteristické a uplatňuje ich v celom svojom diele. Genitívny prívlastok (1.) je motivovaný osobne, ale i časovo; vložená veta (parentéza) a tichá (myslená) reč, replika (2., 3.) je individuálne charakteristická a upnutá na Timravin rozprávačský typ, majúci žriedlo v ľudovej hovorovej reči a zodpovedá autorkinmu osobnostnému (introvertnému) typu.

Národná umelkyňa Božena Slančíková-Timrava, táto vyššou školou neupravovaná svojrázna múdra žena, vari len zdanlivo do seba zahľadená, znamenite videla do vedomia tých, s ktorými sa vo dvoch novohradských dedinách stretla a potom ich nevyhladených predstavovala vo svojom diele.

Charakteristiku rozprávačského typu našej realistickej autorky sme zámerne opreli o jej vojnovú novelu *Hrdinovia*. Je to Timravin umelecký výkrik proti vojne. Na jeden pól v tejto baladickéj novele stavia heslo pseudohrdinu, pána notára Baláňa: „*Kto je proti vojne, ten je vlastizradca!*“ — na druhý výrok zástupcu ľudu, skromného človeka podnotára Širického, reprezentanta ubitého kolektívu oprávdivých hrdinov: — *Vojna je najväčšia ohavnosť*. No tento utiahnutý zástupca ľudu, keď musel ísť, zomrel ako pravý hrdina... O jeho smrti na fronte rozpráva obor Paľo Dubovíe takto: *Raz po bitke, keď sme zahnali nepriateľa, jeden ranený stenal a volal o pomoc. Nik nechcel k nemu, lebo paľba, hoc poriedko, ešte trvala — oni šli. Dosť sme ich prosili, aby ho nechali, že je to aj tak nie náš ranený, ale Rus — neďbali nič. Šli k nemu a ako si klakli, kde ležal, že mu pomôžu, viac ani nevstali. Tam ich guľa trafila do čela ... Eh, či sme mali žiaľ za nim!* (110)

Tridsaťpäť rokov od smrti Boženy Slančíkovej — národnej umelkyne Timravy. Jej dielo dobre svedčí o autorkinom osobnom zacielení. A v ňom na poprednom mieste stojaca novela *Hrdinovia* by nám mala byť literárnou zástavou proti ohavnosti, akou by dnes bola vojna.

Fedákova 28, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Vložené vety v Timraviných poviedkach. Slovenská reč, 16, 1950—51, s. 239—244.

PAULINY, E.: Štruktúra Timravinej poviedky „Nemilí“ [venované osemdesiatročnej Timrave]. In: Literárnohistorický zborník, 6, 1947, s. 65—83.

O konotáciách v novele V. Šikulu Manduľa

JOZEF PAVLOVIČ

Výstavba textu umeleckej prózy je najčastejšie predmetom skúmania štylistiky, pričom sa tu hľadí aj na rozličné kompozičné a štylizované postupy, v ktorých sa odráža autorská inštrumentácia pri narábaní s jazykovými prostriedkami. Výsledkom alebo cieľom jedného z takýchto postupov je aj konotatívnosť výrazu, dosahovaná pomocou konotácií v texte. *Konotácia* je jazykový jav, ktorý sa zakladá na istom jazykovom (lexikálnom) materiáli, pričom má schopnosť isté jazykové prvky spájať do vyšších celkov. Pri tomto spájaní jednotlivé slová nevystupujú samostatne, ale funkčne zapájajú ďalšie slová a vety do nadvetného celku, do textu. Ide o špecifický postup opakovania, ktorý treba pokladať za jeden zo spôsobov kompozície textu, ako to dokumentuje aj analýza Šikulovej novely *Manduľa*.

J. Horecký — A. Rácová (1979, s. 80) pri definovaní konotácie uvádzajú, že isté triedy výrazov popri bezprostrednom označovaní mimojazykovej skutočnosti označujú súčasne aj iné skutočnosti. Prirodzene, medzi obidvoma skutočnosťami musí byť zreteľná súvislosť. Túto súvislosť možno definovať metonymicky ako asociáciu medzi pomenovanými vecami a metalepticky ako asociáciu medzi pomenovaniami. Kým pri metonymickej charakteristike ide spravidla o vecnú súvislosť, pri metaleptickej charakteristike ide o súvislosť medzi dvoma pomenovaniami. V druhom prípade možno napríklad využiť homonymum namiesto synonyma. Napr. popri mene *Manduľa* v spomínanej novele môže fungovať ako pomenovanie tej istej postavy slovo *dievča* a jeho synonymá; autor tu však zámerne použije slovo *kukučka*, čím vzniká nová významová súvislosť medzi slovom *dievča* a slovom *kukučka*. K slovu *kukučka* (= vták) tak vznikne sémantické homonymum *kukučka* (= dievča).

Oproti konotácii stojí denotácia, ktorú J. Horecký a A. Rácová (tamže, s. 28) definujú jednak ako rozsah pojmu tvoriaceho význam slova a jednak ako stály prvok lexikálneho významu nezávislý od kontextu a zistiteľný aj mimo kontextu.

O konotácii sa uvažuje na poli lexikálnej sémantiky, kde sa tento jav vydeľuje ako protichodný k denotácii; avšak už v názve tohto javu sa naznačuje, že konotácia je s denotáciou orientovaná súhlasne, ba že výslednicou konotačného procesu zväčša býva denotatívne označovanie.

Napriek tomuto poznatku (ktorý je prejavom procesu ustaľovania v slovnej zásobe, resp. stabilizovania dynamických javov v lexikálnom subsystéme) sme náchylní hovoriť o konotácii ako o dynamickom

processe. Pravda, používame na to argumentáciu skôr z hľadiska štylistiky, nie z hľadiska lexikológie. Z pozície lexikológie nás zaujíma absolútna významová a štylistická hodnota jazykového prvku (slova); tu vládne zákonitosť pripútanosti k paradigme (súboru jednotiek, ktoré sa v istom kontexte môžu navzájom zamieňať). Z pozície štylistiky nás zaujímajú relatívne významové a štylistické hodnoty slova, pričom popri zákonitosti pripútanosti zároveň platí zákonitosť odpútanosti od paradigmy, v rámci ktorej identifikujeme izolovaný denotát (označovanú vec). V texte síce takto identifikujeme aj konotačnú stránku prvku, keďže posúvaním a prenášaním významu smeruje tento prvok znova k osamostatňovaniu denotatívnej zložky pomenovania; lenže ak konotáciu chápeme ako štylizačný postup, vzťah medzi denotáciou a konotáciou je vďaka zdvojenej zákonitosti jestvovania tohto vzťahu dvojvektorový. Jedným vektorom je smerovanie k stabilite, k denotatívnej zložke nového jazykového prvku, druhým vektorom je jeho schopnosť „návratu“ k motivujúcemu archetypovému denotátu. Z toho vychodí, že konotácia je vzťah aspoň medzi dvoma jazykovými prvkami prejavujúci sa ustavičnou osciláciou; štylistickú funkciu konotácie reprezentuje prítomnosť generického vzťahu medzi takými jazykovými prvkami, ktoré sú konotačne relevantné.

Z hľadiska konotácií jazykových prvkov v texte možno hovoriť o rozpade lexikálnej paradigmy a zároveň o stmeľovaní novej, pragmatickej paradigmy, ktorej súdržnosť zabezpečuje korešpondencia jazykových prvkov v konotačnom systéme s tematicky diferencovaným javom. Konotácie prítomné v texte možno hierarchizovať mierou konotačnej nasýtenosti alebo presýtenosti, ich neprítomnosť navrhujeme označovať ako nulovú konotáciu.

Popri kvantitatívnej charakteristike možno hovoriť o kvalitatívnej charakteristike konotácií, t. j. o jej hodnotovo-emocionálnej zložke. Takto ju charakterizujú Š. Ondruš a J. Sabol (1984), pričom rozlišujú neutrálnu, pejoratívnu a melioratívnu konotáciu. Pravda, v umeleckých textoch sa nezriedka jednotlivé kvalitatívne druhy konotácií prekrývajú a zdrojom komplikácií pri ich identifikácii často býva aj individuálne autorské hodnotenie jazykových prostriedkov pri ich výbere; toto hodnotenie sa často vzdaluje od ich sociatívneho, konvenčného chápania.

Na ilustráciu štylizačného postupu prostredníctvom konotácií sme vybrali novelu *Mandula* od V. Šikulu (1. vyd. 1964; excerptovaný text je z vyd. z r. 1972). V novele *Mandula* nás zaujíma modelovanie príbehu polosiroty Mandule, ktorý od východiskového motívu retrospektívne odvíja fabulu, pričom práve tento pohyb sprevádza pohyb v jazykovom materiáli vyvolaný konotáciou. Základná a zhustená informácia o celom texte tkvie v symbole, ktorým je pomenovanie *kukučka*:

Manduľa sa stane slobodnou matkou dieťaťa, ktorého otec zostáva v anonymite. Slovo *kukučka* ako symbol tu implikuje obraz vloženia vajíčka do cudzieho hniezda. Táto informácia sa ďalej rozvíja a konotácie nasycuje najmä na miestach dejovej kulminácie. Substantívum *kukučka* nadobúda v novele rozličné kontextové významy:

1. Všeobecný (lexikalizovaný) význam sa nemení, ale v konkrétnom použití sa slovom *kukučka* identifikuje miesto deja: *Polesný pôjde s guľovnicou, obchádzať bude ohradu okolo lesnej škôlky, kde je tá kukučka...* [176]. Tento význam možno identifikovať aj vo vete *Kde je tá kukučka, každé ráno ma tu zobúdzá, pomyslí si polesný* [176].

2. Vo vete ... *kde je tá kukučka, a iba potom sa opýta nahlas: Čo je s Manduľou?* [176] sa kognitívny (poznávaný) obsah, zmysel výrazu *kukučka* mení — prekrýva sa s menom Manduľa.

3. V inej časti textu možno meno *kukučka* interpretovať ako postavu tajomného chlapa, ktorý sa Manduli v noci ohlášal zvukomalebným citoslovcom *kuku*: *Nasledujúcu noc sa zase dotiahol. Kuku, kuku, napodobňoval kukučku.* [183]

Konotačný model sa v texte rozvíja ďalej použitím citoslovca *kuku*: *Dve ženy kráčajú pomedzi zaprášené polia a každá z nich si ide po svojom. Kuku* [implikácia slovesného tvaru *pozrite!*]. Imperatívny odieň nadobúda citoslovce *kuku* na konci novely: *A Manduľa sa rozplače. A všetci, čo to vidia, sa čudujú, lebo ešte nikdy nikto Manduľu plakať nevidel. V mesiaci júni. Kuku! Kuku! Kuku!* [189]

Konotácie zapojené sú aj slovesá s citoslovcovým základom *kuk*: *...zakaždým prišla gazdiná a takmer každá si priniesla so sebou žandára, zastali za drevenou brámkou a kukali, kukali, pozerali, pozerali...* [178]. V tomto prípade význam slovesa *kukať* treba chápať z jeho tautologického postavenia pri združenom synonyme *pozerať*. Význam „pozerať“ má sloveso *kukať* aj vo vete: — *Čo kukáte? — nazlostil sa Lenhardt a vyšiel im v ústrety so žeravou podkovou* [178]. Pekná jazyková hra je v použití distributívneho slovesa *ponakúkať*: *Žandár vošiel do izbice ... ponakúkal do hrncov, pod skriňu a pod posteľ* [178].

Sloveso *zakukáť* v nasledujúcich príkladoch má význam „vydať zvuk *kukuk*“: *...zasmial sa a trikrát zakukal* [184]. — *Znova zakukal* [184].

Na konotáciách základného slova *kuku* a jeho odvodenín v texte novely *Manduľa* sa zreteľne prejavuje estetická funkcia jazyka. Ten istý jazykový prostriedok pokrýva raz ikonické, inokedy operatívne zložky textu. Slovo *kuku* je kľúčovým slovom na pochopenie zmyslu textu, keďže jeho prostredníctvom sa realizuje pointa tejto novely.

Konotácie jazykových prostriedkov predstavujú v texte významný kompozičný a štylistický postup. Pri tvorbe literárneho textu sa konotácia stáva výrazným prostriedkom autorskej stratégie. V tomto zmys-

le treba chápať aj myšlienku J. Števčka (1979), ktorý sa o Šikulovej próze vyslovil, že v nej fakt vedomia zasahuje do vecnosti schémy a lomí ju. A ďalej: „Z toho vyplýva, že Šikulova próza sa tematizuje z dvoch zdrojov, vonkajšieho a vnútorného, a jej rozprávač je schopný podávať dvojaký druh zážitkov a vyvolávať dvojaké predstavy. Je to próza, v ktorej sa dostávajú vedľa seba bytie a vedomie skutočnosti.“

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, O.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.

ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 344 s.

ŠIKULA, V.: S Rozárkou a iné prózy. 2. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 200 s.

ŠTEVČEK, J.: Šikulovo zrenie. Romboid, 14, 1979, č. 3, s. 34—36.

Miestne názvy Presel'any, Solčany, Solčianky a Selce

VLADO UHLÁR

Miestne názvy zo slovného základu *sel-* (*selo*, *selce*) patria k významným jednotkám pokladnice historického slovenského slovníka.

Už nejedno slovo vypadlo zo slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, ale zavše sa ako konzervované zachovalo v miestnych a chotárnych názvoch. Hoci je takýto názov vývinom niekedy aj zmenený, jazykovedci hľadajú spôsob, ako vysvetliť jeho podobu a význam. Nebýva to vždy jednoduché, ale dokonalé poznanie zákonitostí jazykového vývinu pomáha prekonávať ťažkosti. Objasnenie pôvodu a významu miestneho názvu prináša nielen radosť z poznania, ale napomáha upevňovať aj vlastenectvo. Také sú výsledky bádania onomastiky čiže vedy o vlastných menách, v našom prípade toponymie — vedy o vzniku, vývine a systéme miestnych názvov.

O najstaršom osídlení Slovenska našimi slovanskými predkami poskytuje poučenie a istotu archeologický výskum aj tam, kde historické záznamy sú neraz aj o pol tisícročia mladšie. A výsledky poznania vývinu slovenčiny prinášajú svetlo i ta, kde zavše ani archeológia

zatiaľ nemá doklady na staré osídlenie a kde historické doklady sú podstatne mladšie.

Tak je to aj s dejinami a názvami dedín *Preseľany*, *Solčany* a *Solčianky* pri Topoľčanoch, v prastarej sídelnej oblasti slovenského Ponitria, poznačeného dejinami už v 9. storočí od čias Pribinovho kniežatstva a Rastislavovej i Svätoplukovej Veľkej Moravy.

Tieto tri miestne názvy utvorené charakteristickou odvodzovacou príponou *-any* (pôv. *-iane/-iany*) zmäkčujúcou predchádzajúcou spoluhlásku slovného základu patria medzi tzv. obyvateľské názvy, ktorými ľudia zo susedných osád nazývali obyvateľov skupiny sídlisk podľa spôsobu trvalého osídlenia, „sedenia“ (zo základu *sel-* z pôvodného praslovanského základu *sed-lo*, u nás v tomto prípade *selo*).

V Preseľanoch poníže Topoľčian pozná archeológia z veľkomoravského obdobia slovanské pohrebisko a sídlisko z 10.—11. storočia, hoci prvá historická správa o dedine je až z r. 1280 (*Prezlen*) a z r. 1322 (*Perezlen*). Na južnom Slovensku sú aj *Preseľany nad Ipľom* (doložené r. 1156 *Prilscan*, r. 1245 *Perezlen*).

Solčianky sú pomerne malá obec, v úzkej a vřškovitej doline, a predsa veľmi starobylá (od r. 1976 sú pripojené k susedným Norovciam); doložené sú už v druhej polovici 11. storočia, lebo už začiatkom nasledujúceho storočia sa r. 1113 spomínajú v susedstve opátovho majetku Zoborského kláštora v Dubokanoch (potom *Livinské Opatovce*) ako *Selčany* (*villa Celsan*, r. 1245 *terra Scelchan*, r. 1307 *Scelchan*), teda názov je zo základu *sel-* (tvar so *sol-* — *Solčany* — je novší).

Solčany sú na ľavej terase rieky Nitry, na území osídlenom od praveku a slovanská osada je archeologicky doložená od čias Veľkej Moravy. Prvý historický doklad zo 14. storočia (r. 1389 *Selchen*, *Zelchen*, r. 1400 *Zelchen*) naznačuje, že sa takisto nazývala *Selčany*. Jej vývin bol dhlšie v tieni susednej južnejšej trhovej osady Nitrianskej Stredy a obdobne severnejších Bošian.

Dejiny slovenčiny podľa prvých historických záznamov v listinách pomáhajú poznať podoby týchto názvov, ako aj neskoršie zmeny ich formy (azda od 14.—15. stor. na *Preseľany*, *Solčany* a *Solčianky*). Dobrore poznať aj pôvodný význam názvov týchto osád: majú pôvodne spoločný slovný základ *-sel-* (*Pre-sel-any*, *Sel-č-any*, *Sel-č-ian-ky*), ktorým bolo slovo *selo*, prípadne jeho zdrobnenina *selce* s významom „osada, malá osada“, ako je to bežné v dnešnej srbochorváčtine (M. Kukučín pôsobil na ostrove Brači v Dalmácii v dedine *Selca*), ale aj v ruštine a ukrajinčine. Všetky tri sú obyvateľské miestne názvy a podľa spôsobu tvorenia svedčia o starobyliom pôvode ich osídlenia. Ináč miestne názvy tvorené odvodzovacou príponou *-any* nie sú práve v starodávnom sídelnom prostredí Ponitria zriedkavosťou. Obdobne napr. názov obce *Orešany* bol názvom obyvateľov pri orechoch alebo oreši (pôv.

1. pád bol *Orešaňé, Orešaňi*, 4. pád *Orešany*; v súčasnosti obyvateľské meno v množ. čísle je *Orešanci*, žen. rod. *Orešianky*, vzťah. príd. meno *orešiansky*). A tak vznikli aj miestne názvy *Brodzany* (od ľudí s osadou pri brode cez močariny rieky Nitry), *Podlužany* (osada ľudí pod ľuhom — mokrým lužným hájom), *Hornňany* (osada hornňanov, vyššie obývajúcich ľudí, teraz Hornňancov), *Vysočany* (osada ľudí na vyššie položenom priestore, na vysočine), *Rybany* (osada ľudí pri mieste v rieke bohatej na ryby) a pod.

Lenže pri názve *Solčany* (*Solčianky*) a *Preseľany* (ľudovo *Preserany*) vo vedomí súčasníkov, ale aj Slovákov od 14. storočia už chýbala obdobná bezprostredná pochopiteľnosť týchto názvov, a to preto, že ich pôvodné znenie a pôvodný význam bol už vývinom slovenčiny prekonaný, možno povedať, že aj celkom zastretý. Slová *selo* a *selce* v Ponitří už vypadli zo slovnej zásoby.

V názve *Preseľany* je predpona *pre-*, ktorá bližšie určuje názov osady ľudí presídlených, presťahovaných do nového sela-osady, presťahovaných na výhodnejšie položené miesto, čo je v stredoveku doložené aj pri iných osadách. Stratou významovej súvislosti v ľudovej reči vznikla podoba *Preserany* (tak r. 1920 aj úradne, ale r. 1927 už správne zasa *Preseľany*).

Solčany sa v takom znení (namiesto pôv. *Selčany*) objavujú v zápise až r. 1559 (*Szolcsan, Zolchian*) a obdobne i terajšie *Solčianky* až v zápise z r. 1570 (*cum Szolczensibus, poss. Zalsanka*, čo je maďarská obdoba *Solčánka*), a to ako zdobnená podoba s príponou *-ka*. (Obdobný protiklad, ako je v dvojici *Solčany — Solčianky*, je aj v miestnych názvoch *Šurany — Šurianky, Lužany — Lužianky, Turany*, príp. *Turčany — Turčianky*.)

Teda pôvodný názov terajších obcí *Solčany* a *Solčianky* bol *Selčany* a označoval obyvateľstvo už s pevným, azda aj právne zabezpečeným trvalým osídlením, sedliakov žijúcich z chovu statku a hydiny a z dorábania zbožia (obilia), ktorým bývala raž, pšenica, jačmeň a ovos, ale aj proso a strukovina [fazuľa, hrach, šošovica], kým zemiaky zaviedla štátna správa a panstvá až za Márie Terézie v druhej pol. 18. stor.

Príčinu zmeny zo *Sel(č)any* na *Sol(č)any* treba vidieť vo vývine jazyka. Ponitrie nárečím pôvodne patrilo do starej nitrianskej strednej slovenčiny (Novák, 1980; Paulíny, 1963), ale po zániku Veľkej Moravy a výsostného postavenia Nitry, ako aj po zdecimovaní, oslabení pôvodného obyvateľstva stredoslovenského nárečového typu sa dostalo do jeho okrajovej sféry s postupným narastaním západoslovenských nárečových vplyvov. V starej stredoslovenskej nitrianskej slovenčine vypadlo z používania slovo *selo* ako názov osady, takisto aj *selce* (čo je forma zdobneniny, ako je napr. *jazero — jazierce, hrdlo — hrdielce*,

hrozno — *hroziencie* a pod.) v prospech označenia výrazom *ves* (porov. *Nová Ves*, *Horná Ves*, *Vieska*), len v miestnych názvoch sa archaizoval (ako obdobne neskôr aj výraz *ves*), a to zovšeobecnením pomenovania osady v podobe *dedina* (pôvodne osada veľkej rodiny so spoločným hospodárením pod správou deda, zvyčajne najstaršieho člena veľkorodiny).

V starej stredoslovenskej nitrianskej nárečovej oblasti boli popri výraze *selo*, *selce* aj systémové javy typu *šilo*, *salo*, *trlo* (*trlica*), *ome-lo*, *hrlo* a pod., ale po naznačených dejinných a spoločenských zmenách vplyvom západoslovenských nárečí nastalo uvedomovanie si významovej súvislosti so základom *šiť*, *sadnúť*, *trieť* a pod. a tým reštitúcia podôb s využitím prípony *-dlo*: v Turci a na okolí Prievidze sa už ujali podoby *šidlo*, *sadlo*, *hrdlo* a novšie *mydlo*, *umývadlo*, *zrkadlo*, *súkadlo* a pod., kým v ostatnej oblasti Ponitria zasa vplyvom nárečí dolného Považia a od Trenčína zasa po tamojšej zmene skupiny *dl > ll* (ako aj *dn > nn*, *dň > ňň*) znova reštitúcia, ale v podobe *šillo*, *sallo*, *sello*, *šelliak*, *trllo*, *trlica*, *jello*, *hrllo*, *ťažallo*, *motovillo*, *villi* a pod.

Takto sa da pochopiť, že i podoba *Selčany*, potom azda *Sellčany*, sa začala v istej vrstve vzdelancov, zemanov a mešťanov pocíťovať ako nesprávna a hľadala sa náhrada v zlepšení významu názvu zo základu *Sel-* (príp. *Sell-*) na *Sol(čany)*. Jestvovanie soľného skladu nie je síce v Solčanoch doložené, ale rozvážanie soli bolo známe a význam soli, potreba soliť jedlo ľuďom a dávať soľ i statku bola odpradáva v popredí všetkých vyživovacích potrieb aj u najprostejších ľudí, a preto navodenie takejto ľudovej etymológie postupne nadobudlo úplnú prevahu a znenie *Solčany*, *Solčianky* celkom do zabudnutia zatisli staré pôvodné tvary *Selčany*.

Snaha zlepšiť názov obce, odstrániť nepekné, prípadne i hanlivé asociácie je oddávna dobre známa. Možno už podoba *Devín* vďaka za takéto znenie spájaniu s významom slova *deva* (s. 864 *Dowina*), príp. mužského osobného mena *Deva*, potom *Devín* (= Devov hrad). Z novších čias poznáme zmenu miestneho názvu *Trhanovej* na *Podkriváň*, *Umrlej Lehoty* na *Revúcku Lehotu*, *Potkanovej* na *Polkanovú*, v Čechách *Mrchojedy* na *Mrkvovejedy*; v Zemplíne sa vzopreli podobe *Tchorovce*, úradne *Horovce*, čo je asi aj pôvodný názov.

Zmena podoby *Selčany* na *Solčany* naznačeným pôsobením ľudovej etymológie a snahy po zlepšení významu názvu obce sa vidí presvedčivejšia ako pôsobenie maďarskej zmeny *e > o* (Novák 1980; Varsík podľa Kniezsú 1984), ktorá je v tomto rýdzo slovenskom kraji s nepretržitou kontinuitou slovenského osídlenia takmer nepredstaviteľná.

V južnej stredoslovenskej oblasti sa zachoval výraz *selce*, zdrobnenina slova *selo*, ktoré je aj v názvoch *Preselčany*, pôv. aj *Selčany* (teraz *Solčany* a *Solčianky*), v archaických miestnych a chotárných ná-

zvoch. Medzi prvými na to upozorňoval A. Kmeť. Po spolupráci s priateľom J. Šujanským, kňazom v obci *Selce* pri Banskej Bystrici, v monografii *Veleba Sitna* [1892] uviedol aj chotárny názov *Staré Selcia* (Šujanský zaznamenal ľudovú „seleckú“ povesť, že Staré Selcia sa prepadli do Sitna čiže do „pekla“, hoci ináč spájali výklad názvu *Sitno* od slova *sitie*, *sitina*).

A. Kmeť sa opäť vrátil k tejto znepokojujúcej problematike v článku *Starožitnosti v Honte* [1895] s uvedením takýchto názvov v Dománikoch (poniže Krupiny), kde majú v doline *Horné selá* a *Dolné selá* a spoločný názov je *Na seliech*. Správne vysvetľuje, že ľud už nepozná všeobecné podst. meno *selo*, *selá*, a predsa zachováva povesť, že tam poniže skúmaného (lužického) pohrebiska stála kedysi dedina, a to je to *selo*, tie *selá* (s. 199). Neskôr i Czambel (v spojení s prekonanou teóriou o možnosti juhoslovanského pôvodu) uviedol zo Slovenskej Ľupče pole *Na selá* (Czambel 1903, s. 80). Problematiku vzácných starých miestnych mien *Selá*, *Na Selách*, *Selištany* a pod. uviedol podrobnejšie L. Novák (1980, s. 114).

V zdrobnenej forme sa slovo *selo* zachovalo v podobe názvu obce *Selce* pri Banskej Bystrici (už r. 1332 farnosť a r. 1334 názov *Selcze*, staré vzťahové príd. meno *selecký* je častým priezviskom [*Selecký*], ale v súčasnosti je spisovne *selčiansky*, obyv. meno *Selčan*, *Selčianka*).

Názov *Selce* patrí aj obci v oblasti Lučenca pri Poltári (r. 1303 *Zelche*), potom inej obci *Selce* (r. 1303 *Zelche*) na Krupinskej výšine a zasa obci *Selce* v oblasti Modrého Kameňa (r. 1303 *Zelche*). V nich nastáva kolísanie medzi pôvodným jedn. číslom stred. rodu (to *Selce*) a množ. číslom žen. rodu (tie *Selce*).

Stratou významovej súvislosti vznikol aj tvar muž. rodu *Selec* v západoslovenskej oblasti pri Trenčíne, kde v susedstve je zasa obec *Sedličná* (od 1971 v obci Trenčianske Stankovce).

V starej slovenčine je doložený názov *Selce* pre jazero až pri Šali (na Váhu), nepochybne pri pôvodnej osade s názvom *Selce*. J. Stanislav [1956] predpokladal v tejto oblasti prechodné nárečie k Bratislave. Zanikla dedina *Selčany* pri Komárne, ale sú *Selany* (*Horné* i *Dolné*) v okrese Veľký Krtíš a sú aj *Selice* (novší názov) pri Šali.

Základ *selo* je v zdĺhanej podobe *sie-* aj v názve obce pri Zvolene *Sielnica* (r. 1250 *Zelnitz*), ale aj na severe je *Liptovská Sielnica* (r. 1256 *Zelniche*; porov. Uhlár 1970). Pomenované sú podľa potoka [*Sielna voda* — *Sielnica*], lebo cez ne tečie priestorom, v ktorom naši dávni predkovia dobre spoznávali kraj poznačený dávnym osídlením a obrábaním [selo].

Na záver pripomíname, že názvy dedín v Ponitří *Preseľany*, *Solčany* a *Solčianky* [obidve pôvodne *Selčany*] majú obdobu v názve *Selec* poniže Trenčína a *Selce* (až štyri razy) na južnom strednom Sloven-

sku. Sú v priamom významovom vzťahu k pôvodnému významu slova *selo*, *selce* (osada), ale i k významu poľností patriacich k selu, ako to v istých obmenách potvrdzujú aj časté chotárne názvy zachovávané do súčasnosti.*

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

- CZAMBEL, S.: Slováci a ich reč. Budapešť. Vlastným nákladom 1903.
DORULA, J.: O slove *selo* v slovenčine. Kultúra slova, 6, 1972, s. 301—306.
DORULA, J.: Podselný — podvorný — pogruntovný. Kultúra slova, 7, 1973, s. 73—78.
KMEŤ, A.: Veleba Sitna. In: Tovarišstvo. I. 1893, s. 139—190.
KMEŤ, A.: Starožitnosti v Honte. In: Tovarišstvo. II. 1895, s. 194—214.
KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha. Nakl. ČSAV 1957.
NOVÁK, E.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava. Veda 1980.
PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963.
STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. I. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956.

* J. Dorula (1972, 1973) uverejnil rozsiahly materiál o výskyte slova *selo*, čerpaný najmä z kartotéky onomastického pracoviska Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Zistil, že slovo *selo* sa dokladá v historických listinách (r. 1713 vo Veľkom Lome od Modrého Kameňa: {seno} z *pustých siel* [teda roľ prechodne neobrábaných, patriacich k opusteným gruntom]); v Protokole Lipt. Trnovca z r. 1572 je *selište* azda v takom istom význame: nezoraná zem, ale v obci do súčasnosti žije chotárny názov *Selce*. V Ľubeli a Hrboľtovej v Liptove sú doložené *Nížňie* a *Višňie seliská*, v Palúdzke zem *Selišná*. Hojnosť takýchto názvov je najmä na južnom strednom Slovensku. Ale i poniže Topoľčian vo Veľkých Dvoranoch sú polia s názvami *Dolný selec*, *Horný selec*, *Panský selec*, vo Veľkých Bieliciach je pole *Sellište*, v Nitrici *Selište*, v Hornej Vsi *Psáselie*. Ba až v Hörke nad Váhom neďaleko Beckova je kopanica *Na selci*. Z množstva dokladov o takýchto chotárnych názvoch v kartotéke onomastického pracoviska dobre poznať rozptýl slova *selo* po celom strednom Slovensku, v Ponitří, ba až pri Trenčíne.

Rozšírenie slova *selo* u východných Slovanov vedie k výkladom, že *selo* v pôvodnom význame označovalo „súhrn zemí, obrábaných roľ, ale aj ľudského príbytku a príslušných stavísk“, preto je raz *selo* obrábaná zem, inokedy osada. — J. Dorula sa nazdáva, že slovo *selo* v slovenčine vo význame „zem, pozemok“ by mohlo byť priamym dedičom praslovanského slova *selo*.

UHLÁR, V.: Pôvod názvov obcí v liptovskej zátópovej oblasti. {Lipt. Sielnica}. In: Liptov. I. Vlastivedný zborník. Martin, Osveta 1970, s. 163—172.

VARSIK, B.: Z osídlenia západného a stredného Slovenska. Bratislava. Veda 1984.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I—III. Bratislava, Veda 1977, 1978.

ROZLIČNOSTI

Ako treba nazývať ovocie podobné rajčiakom?

Keď sa pred niekoľkými rokmi na našom predvianočnom trhu po prvý raz zjavilo ovocie ponášajúce sa na veľké, ešte nie celkom dozreté rajčiaky, spolu s ním k nám z Albánska, odkiaľ ho dovážame, prišlo aj jeho pomenovanie *hurmi kaki*. Predavačov aj kupujúcich dostalo a ešte vždy dostáva do rozpakov tak ovocie, ako aj jeho obchodné označenie. Ovocie pre svoju trpkú, ústa sťahujúcu chuť, ak ho jeme ešte nie celkom dozreté, neodležané, a jeho názov zasa tým, že sa nedá skloňovať.

Pomenovanie *hurmi kaki* je nezvyčajné nielen svojím hláskovým a morfeematickým zložením, ale aj tým, že vzniklo spojením dvoch slov rozličného pôvodu. Prvá časť *hurmi* — má svoje korene v perzštine, slovo *kaki*, ktoré sa ako druhové označenie stalo aj súčasťou medzinárodného botanického názvu *Diospyros kaki* L. fil., je japonského pôvodu. Týmto názvom sa označuje strom z rodu ebenovníkov, ktorý plodí spomínané ovocie. Po slovensky sa podľa najnovšej botanickej nomenklatúry (M. Červenka a kol.: Slovenské botanické názvoslovie. Bratislava, Príroda 1986) nazýva *ebenovníkom rajčiakovým (kaki)*. V odbornej literatúre sa však pri tomto strome použilo aj pomenovanie *ebenovník japonský*, ktoré je motivované tým, že jeho pravlastou je východná Ázia. Niektoré európske jazyky, napr. francúzština, taliančina, španielčina, prevzali na označenie tohto stromu a jeho plodu japonské slovo *kaki*. Morfológickým zákonitostiam slovenčiny však slovo *kaki* celkom nevyhovuje, lebo je nesklonné. Na označenie plodov ebenovníka rajčiakového sa v našej popularizačnej literatúre použili aj názvy *čínske datle* a *kaki figy*. S datľami a figami majú totiž náležite dozreté plody ebenovníka rajčiakového spoločnú medovosladkú chuť. Tieto názvy sa však v slovenčine neujali.

Perzské slovo *churma*, resp. *hurma* pôvodne označovalo datľu a v tomto význame sa prostredníctvom turečtiny dostalo do balkánskych

jazykov, teda aj do albánčiny. Prostredníctvom turečtiny prešlo aj do ruštiny — v znení *kurma* označovalo datľu, v znení *churma* strom aj plod ebenovníka datľového, ktorý je príbuzný s ebenovníkom rajčiakovým. Postupne sa podoba *churma* ujala v ruštine aj ako pomenovanie rastliny a plodov ebenovníka rajčiakového.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že dvojčlenný albánsky názov *hurmi* *kaki* doslova značí *datle kaki*. Slovom *kaki* sa tu zužuje obsah všeobecnejšieho významu slova *hurmi*. V slovenčine takýto dvojslovný názov nie je potrebný, lebo jednoznačným pomenovaním plodu ebenovníka rajčiakového môže byť samo tvarovo prispôbené slovo *hurma*, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *žena*. Znenie s hláskou *h* má oporu v slovách ako *hadži*, *hodža*, ktoré slovenčina prevzala z turečtiny. Do ruštiny prenikli také slová so začiatočným *ch* — *chadži*, *chodža* a rovnako aj *churma*.

Na záver poznamenávame, že slovo *hurma* nájdeme aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (v tlači) vo význame, ktorý sme osvetlili aj v našej poznámke: cudzokrajný žltočervený plod (trpkastej chuti) podobný paradajke. Strom, na ktorom *hurma* rastie, má slovenský botanický názov *ebenovník rajčiakový* (*kaki*).

Adriana Ferenčíková

Divozel

Na skalnatých stráňach, pasienkoch a pri cestách ako majestátne sviece vyšvihnú sa začiatkom leta vysoké byle divozela, obsypané záľahou zlatých kvetov.

Divozelov (botanický rod *Verbascum*) rastie u nás viacero druhov (vyše 10), no dva z nich, *divozel veľkokvetý* *Verbascum densiflorum* Bertol. a *divozel sápkovitý* *Verbascum phlomoides* L., patria medzi uznávané liečivé rastliny.

Divozel za zaraďuje medzi najstaršie používané liečivé rastliny sveta. Zmieňuje sa o ňom už Hippokrates, hoci nevedno, o ktorý druh ide. Antika opriadla túto rastlinu najrozmanitejšími legendami, z ktorých hlboko do stredoveku pretrvávala viera, že divozelový amulet má zázračnú moc. Starí Gréci zasa používali hrubé plstnaté listy divozela ako knôty do lúč.

V staršej slovenčine a v slovenských nárečiach sa pre tento botanický rod používali názvy *divizna*, *dibizna*, *divizňa*, *divisňa*, *divina*, *devina*, *dzevana*, *dzievana*, *dvižna*, v češtine *divizna*, *divizněnka*, *děvizna*, *děvezna*, v lužickej srbčine *džiwižna*, v poľštine *dziewana*, *dzie-*

wanka, dziewina, dziwizna, v ukrajinčine *dyvyna, divenna*, v ruštine *divana, divena, divina, devina, devaňa, devanka*, v slovinčine *devin*, v srbochorvátskom jazyku *divizna, divizma, divina, divizina, divizima*, v bulharčine *divizma*. Výskyt týchto názvov vo všetkých typoch slovanských jazykov, ako aj v litovčine (*devinžolė, devynsylė, devinmacis, devynmacė*) svedčí o tom, že ide o názov veľmi starobylý, ktorého pôvod a výklad (etymológiu) nemožno zatiaľ spoľahlivo udať. Azda vedecky najpriateľnejší je názor F. Mareša vychádzajúci z predpokladanej praslovanskej podoby *divezma*, odvodennej od základu *dives*, t. j. div. Názov by teda vyjadroval, že ide o rastlinu s divotvornými, magickými účinkami (porov. V. Machek: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 119).

Na podklade asociatívneho spojenia názvov *divizna* so slovom *divý* bol v päťdesiatych rokoch utvorený nový slovenský odborný názov *divozel*, t. j. rastlina (zelina) rastúca na divých miestach, príp. divo (= hojne) rastúca zelina. V slovenských nárečiach, ako aj v staršej — predpisovnej — fáze slovenčiny sa však názvami typu *divázel, devázel, devasel* pomenúvali iné druhy rastlín, najmä z rodu *deväsil* Petasites.

Pre botanický rod *Verbascum* sa kedysi používali aj viaceré metaforické názvy, prenesené na základe vonkajšej podobnosti.

Medzi najstaršie patrí názov *kráľovská svieca*, doložený z územia dnešného Slovenska slávnym botanikom Karolom Clusiom zo 16. storočia. (Mimochodom je to jediný slovenský názov, ktorý sa v latinskej písanom Clusiovom diele vyskytuje!) Jeho obdobou je v nárečiach doložené pomenovanie *cisárska svieca*. Ide o poetické prirovnanie majestátnej, zlatožlte rozkvitnutej rastliny k honosnej svieci. Tento typ názvu sa vyskytuje aj v nemčine: *Königskerze*. V srbochorváčtine a v ukrajinských nárečiach sú zaznačené významovo blízke názvy typu *sviečnik, sviečnjak*.

Štíhla byľ mohla pripomínať aj prozaickú praslicu na pradenie. Odtiaľ bol krôčik k slovenskému pomenovaniu *kruželica*, česky *kuželica*, t. j. praslica.

Vysoké rastliny majú často metaforické názvy typu *chvost/ocas*. Aj *divozel* sa voľakedy nazýval a v nárečiach miestami dodnes nazýva *volov, volový* alebo *volský chvost, volový ocas, volov ocas*. Podobne v češtine sa vyskytujú názvy *volový, volský chvost*, v lužickej srbčine *žolta lišča wopuš* (= chvost).

Plstnatosť (huňatosť) rastliny zdôrazňujú pomenovania *medveďá zelina, huniak* (podobne česky *vousáč*, lužickosrbsky *wołmjane łopjeno* = vlnený list, nemecký *Wollkraut* = vlnená rastlina) a vari aj metaforické názvy typu *onuca, pánbožkova onučka*.

Záverom možno zhrnúť: všeobecne známe a vonkajšími znakmi ná-

padné rastliny rodu *Verbascum*, z ktorých sa niektoré od nepamäti používali ako liečivé, mali v staršej slovenčine viacero názvov; z nich niektoré ešte dožívajú v slovenských nárečiach. Z nich najstarobylejší je typ *divizna*, ktorého významový základ je nejasný, a preto sa vyskytuje vo viacerých hláskových a slovotvorných obmenách, najmä v súvislosti s príklonom k známym a živým základom *divý* a *deva(na)*. Pre potreby odbornej slovenskej botanickej terminológie bol umelo utvorený (azda nadbytočný a nie príliš šťastný) termín *divozel*.

Marie Majtánová

SPRÁVY A POSUDKY

Dr. Ladislav Dvonč jubiluje

Medzi šesťdesiatnikov sa tohto roku akosi prekvapujúco zaradil aj PhDr. Ladislav Dvonč, DrSc., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, jeden z najznámejších súčasných slovakistov. Toto jubileum si nemôže nepripomenúť ani náš časopis, lebo L. Dvonč patrí medzi kmeňových prispievateľov Kultúry slova, má nemalú zásluhu na profilovaní aj na priaznivom prijatí časopisu v širokej čitateľskej verejnosti.

Dr. L. Dvonč sa narodil 24. septembra 1926 v Humennom. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Levoči, univerzitné vzdelanie získal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde študoval slovenský jazyk a históriu, a na Filozofickej fakulte Jagelovskej univerzity v Krakove. Titul doktora filozofie získal ako čerstvý absolvent univerzity, vedeckú hodnosť CSc. v r. 1960 a DrSc. v r. 1986.

PhDr. Ladislav Dvonč je jedným z prvých pracovníkov Jazykovedného ústavu SAV a je ústavu verný — s výnimkou jedného roka, keď pôsobil ako odborný asistent na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe — od svojho nástupu v r. 1949 až podnes. Vo svojej odbornej a vedeckej práci sa od začiatku zameriaval na niekoľko okruhov, z nich na prvom mieste treba uviesť morfológickú problematiku súčasného slovenského jazyka, najmä oblasť podstatného mena, ako o tom svedčí aj jeho autorský vklad do *Morfológie slovenského jazyka* (1966). L. Dvonč sa v dlhom rade štúdií venoval analýze dynamiky morfológického vývinu spisovnej slovenčiny v posledných desaťročiach. Skúsenosti z tohto výskumu zužitkoval v monografii *Dynamika slovenskej morfológie* (1984). Sústavne sleduje nepravidelnosti v skloňovaní mien najmä cudzieho pôvodu a s tým súvisiacu fonologickú a morfológickú problematiku. Jeho zásadný prínos do riešenia týchto zložitých problémov je nesporný.

Ďalšou výskumnou oblasťou nášho jubilanta je tradičná oblasť hláskoslovnia a pravopisu. Monografia *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1955) na dlhšie predurčila jeho orientáciu v tejto oblasti, aby ju neskoršie rozšíril o

viaceré základné sporné otázky slovenskej ortoepie. Jeho pohľad sa vyznačuje triezvosťou a objektivnosťou aj pri posudzovaní takých javov, ktoré nie sú ustálené, ktoré sú v pohybe. L. Dvonč sa od začiatku angažoval aj v oblasti slovenského pravopisu, publikoval veľa článkov z okruhu písania veľkých písmen, rozdeľovania slov, prepisovania cudzích slov do slovenčiny, transkripcie a transliterácie. Teraz pripravuje text novej pravopisnej príručky, ktorá prinesie prehĺbenú a spresnenú kodifikáciu slovenského pravopisu.

L. Dvonč intenzívne pracuje i v onomastickom výskume. Členstvá v rôznych názvoslovných komisiách mu umožnili veľkým dielom zúčastniť sa na ustaľovaní domácich i cudzích zemepisných mien. Mnohé dôležité príspevky o tvorení obyvateľských mien od zemepisných názvov uverejnila aj Kultúra slova.

L. Dvonč nenechal nepovšimnuté ani mnohé ďalšie oblasti (syntax, terminológia a i.). Zmieniť sa treba aj o jeho organizačnej práci (dlhý čas bol vedeckým tajomníkom ústavu a výkonným redaktorom Slovenskej reči). Jednou z najvýznamnejších kapitol odbornej činnosti jubilanta je rozhodne oblasť jazykovednej bibliografie. Slovenskú jazykovedu si sotva možno predstaviť bez štyroch zväzkov jeho *Bibliografie slovenskej jazykovedy* (1948—1952, 1953—1956, 1957—1960, 1961—1965), pričom na vydanie sú pripravené aj ďalšie zväzky. Pravidelné bibliografické prehľady slovenskej jazykovednej produkcie uverejňuje aj v zahraničí a takisto veľmi cenné sú jeho nespočetné personálne bibliografie. V tlači je najnovšia bibliograficko-biografická publikácia L. Dvonča *Slovenskí jazykovedci*.

U nášho jubilanta nemožno zabudnúť ani na oblasť jazykovej kultúry, ktorá je tiež integrálnou súčasťou jeho vedeckej činnosti, lebo L. Dvonč nie je len vedeckým výskumným pracovníkom (za vedeckú prácu bol ocenený striebornou i zlatou Čestnou plakietou E. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách), ale aj pohotovým popularizátorom vedeckých poznatkov. Je dobre známy aj širokej verejnosti ako stály prispievateľ jazykovej poradne Čs. rozhlasu, jazykových rubrik v dennej tlači i metodických časopisov. Aj v *Encyklopédii jazykovedy*, reprezentatívnom diele slovenskej jazykovedy, ktoré je v tlači, má najväčšiu autorskú účasť. Jeho činnosť sa nesie v znamení spojenia vedy a praxe v tom najlepšom zmysle, Cena SAV za popularizáciu vedy bola len jej logickým vyústením.

L. Dvonč chápe úlohy slovenskej jazykovedy v celej šírke. Vzhľadom na jeho bohatú publikačnú činnosť nám práve v súvisi s ním prichádza na myseľ výrok M. Faradayho „Pracuj, konči, publikuj“, ktorý náš jubilant už sám citoval pri istej príležitosti. Vie včas predložiť výsledky svojho výskumu jednak vo forme určenej odborníkom, čím posúva dopredu sám výskum, a jednak v populárnejšej úprave, čím robí službu širšej verejnosti. Želáme mu, aby v tejto práci mohol v rovnakom tempe aj naďalej pokračovať v dobrom zdraví a v pohode.

Slavo Ondrejovič

O češtine na každý deň

[Kolektív: O češtine každodenní. Brno, Blok 1985. 288 s.]

Už tradične majú v programe jazykovej výchovy svoje miesto aj jazykové rubriky v novinách. Na malej ploche sa tu populárno-náučným štýlom spracúva istý čiastkový problém niektorej roviny jazykového systému. Takto sa popularizujú nové poznatky o jazyku, ktoré sú späté hlavne s dynamickým rozvojom všetkých sfér života a práce človeka, alebo sa v nich reaguje na nedostatky a omyly, ku ktorým dochádza pri používaní jazyka a jeho prvkov v procese komunikácie.

Nech sa však už v jazykovej rubrike rieši akýkoľvek jazykový problém, hlavným autorským problémom zakaždým zostáva štýlovo-žánrová forma príspevku. Ukazuje sa, že v našich jazykových rubrikách sme dodnes nenašli vhodnú stylistiku populárno-náučného textu. Zrejme to súvisí aj s tým, že nevieme správne odhadnúť jednak vzťah expedient — percipient a jednak vzťah jazykové východisko — cieľ a zameranie prejavu. A tak sa ako autori usilujeme nezradiť vedeckosť svojej disciplíny, „nespochybníť“ a „nepoškvrniť“ jej spoločenskú prestíž ako vedy; v skutočnosti nám ide aj o vlastnú vedeckú dôstojnosť. Ignorujeme pritom percipienta ako diferencovanú masu čitateľov, ktorí nemajú čas predierať sa spleťou terminologicky náročných a syntakticky zložitých výkladov. Preto sa v našich jazykových rubrikách ešte dosť často mentoruje, suchopárne pouča, chýba im vtip, stylistická (esejistická) ľahkosť i šarm, a teda čitateľská atraktivnosť.

Aj takéto úvahy inšpiruje čítanie publikácie *O češtine každodenní*, ktorá pred rokom vyšla v brnianskom nakladateľstve Blok. Zhrnuté sú v nej stĺpčky o jazyku, ktoré počas tridsiatich rokov vychádzali predovšetkým v *Rovnosti*. Dvadsať dvaja autori ich v tomto čase napísali vyše tisíciky a pripravili ich aj na knižné publikovanie. A práve aj toto knižné vydanie je v mnohom inšpirujúce.

Pravdaže, východisko a cieľ pôvodných i v publikácii zahrnutých poznámok, výkladov a úvah o jazyku a jeho zložkách a prvkoch sú rovnaké ako v iných podobne zameraných príspevkoch. Autori čerpajú podnety z bežnej vyjadrovacej praxe, pričom vychádzajú zo širokého repertoára textov, ktoré vznikajú v procese komunikácie. A hoci prvotne sledujú fungovanie jazyka v prostriedkoch masovej informácie (rozhlas, televízia, noviny), neobchádzajú ani iné oblasti verejného styku a konfrontačne hovoria aj o uplatňovaní jazyka v súkromnom prostredí. V takýchto súvislostiach je reč aj o jazykových a stylistických rozdieloch medzi ústnym a písomným vyjadrovaním. A tak čitateľ nájde v publikácii odpovede na mnohé otázky, ktoré sú späté s jazykovým dorozumievaním v modernej spoločnosti. Pravda na prvom pláne aj tu zostáva základný cieľ zvyšovať jazykovú kultúru používateľov jazyka tak, aby ich prejavy boli kultivované a funkčne primerané. Autori teda nezabúdajú na prestíž spisovného jazyka, no zároveň priamo i nepriamo naznačujú funkčné možnosti ostatných foriem národného jazyka. Takýto prístup sa odrazil aj v celkovej koncepcii jednotlivých príspevkov i celej knihy.

Predovšetkým: autorom je cudzie mentorovanie. A hoci — ako sa hovorí

v úvode knihy — jazykové okienko ako formu jazykového vzdelávania považujú za jeden zo spôsobov doškoľovania dospelých, za akúsi postgraduálnu výchovu, ktorej cieľom je dopĺňať a spresňovať poznatky o jazyku a tak prehĺbvať aj citový vzťah používateľov jazyka k materčine, svoje výklady o jednotlivých jazykových javoch nezakladajú na ich hodnotení z pozície správny — nesprávny, dobrý — zlý. Aj recenzovaná kniha je potvrdením funkčného prístupu k jazyku a textu, ktorý má v českej lingvistike dávnu tradíciu, čo platí osobitne pre oblasť jazykovej kultúry. Pri hodnotení konkrétnych jazykových prostriedkov autori vychádzajú z tolerantnejšieho vzťahu vhodný, funkčne primeraný — nevhodný (menej vhodný), štýlovo, resp. žánrovo neprimeraný. Rešpektovanie vzťahu výrazový prostriedok — kontext — text im dovoľuje sémantiku a najmä štylistiku prvku chápať dynamicky. Takýto prístup umožňuje aj synchronne ten istý prvok hodnotiť zároveň ako vhodný aj ako menej vhodný alebo nevhodný. Potvrďuje sa tak opodstatnenosť teoretického predpokladu, že ak vychádzame z diferencovanej, sociálno-spoločensky odstupňovanej komunikačnej situácie, nevystačíme s hodnotením jazykových prostriedkov iba z pozície normy spisovného jazyka.

To však neznamená, že by jednotlivé výklady a úvahy neboli teoreticky a prípadne aj metodologicky opreté o jestvujúce normatívne príručky. Ale ani tento vzťah nechápu autori dogmaticky. Rešpektujúc napätie medzi normou a úzom, ako aj napätie medzi opísaným (kodifikovaným) stavom jazyka, ktorý zachytáva, fixuje jeho synchronnú stabilitu, a medzi skutočným stavom v živom jazyku, ako ho reprezentujú aktuálne texty, odhaľujú autori nové vývojové možnosti jazyka. Citlivo odkrývajú „slabé“, vývinom prekonané miesta kodifikácie. Signalizujú tak vnútorné preskupovanie celých skupín a tried prvkov. Takýto pohyb sa uskutočňuje v rozmedzí pólov nespisovnosť — spisovnosť, expresivnosť (emocionálnosť) — nociónálnosť. Je len prirodzené, že v naznačenom zmysle je najväčšie napätie v lexikálnom subsysteme. A tak je prirodzené aj to, že v recenzovanej knihe sa z rozmanitých hľadísk uvažuje najmä o systémových vlastnostiach i textovej dynamike lexikálnych prostriedkov.

Podnetná je aj vnútorná kompozícia knihy i jej vonkajšie usporiadanie. Podľa tematiky, podľa vzťahu analyzovaného prvku k príslušnému jazykovému subsystemu i na základe funkčného hľadiska [podobná štylistika prvkov, podobné textové uplatnenie] sú jednotlivé príspevky zoskupené do osobitných kapitol. Vnútorne i navonok je kniha obsahovo — tematicky ucelená, lebo tu nejde o holú enumeráciu, voľné priradovanie izolovaných príspevkov. Cenné je pritom, že kniha ako celok i jej jednotlivé kapitoly sú nielen tematicky, ale aj štýlovo jednotné. Zostavovateľom sa tak podarilo zotrieť nielen predpokladané individuálne rozdiely v prístupe a výklade, ale aj to, že pôvodne šlo o samotné príspevky v novinách. A tak jednotlivé kapitoly možno čítať aj ako uzavretý celok, no možno sa pristaviť iba pri čiastkových problémoch alebo jednotlivých javoch. Z tohto hľadiska sa text odstupňuje jednak margináliami a jednak typom písma. Typ písma orientuje čitateľa, aj pokiaľ ide o hodnotenie sémantiky a štylistiky prvku z hľadiska vhodnosti — nevhodnosti, resp. spisovnosti — nespisovnosti. Takúto orientačnú funkciu má aj rozsiahly register slov (javov), ktoré sú predmetom výkladov;

umožňuje čitateľovi, aby si doplnil a spresnil informácie o jazyku v tom bode, kde má práve medzery alebo nemá istotu o vhodnosti výrazu.

Česká publikácia o jazyku v každodennej dorozumievacej praxi je teda v mnohom podnetná aj pre našu prácu v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Podnetná je najmä spôsobom spracovania, formou výkladu, vonkajším a vnútorným usporiadaním častí a celku i celkovou koncepciou popularizácie vedy a vedeckých výsledkov. Prístupný výklad, často i humorne odľahčený, zaiste podnieti záujem verejnosti o jazykovú problematiku a používateľov jazyka bude nenápadne stimulovať, aby sa usilovali zvyšovať svoju individuálnu jazykovú kultúru, a tak mali zároveň účasť na kultivovaní jazykového dorozumievania hlavne vo verejnom prostredí. Preto na recenzovanú knihu upozorňujeme nielen slovenskú odbornú, ale aj širšiu verejnosť.

Ján Findra

SPYTOVALI STE SA

Maja, gen. sg. Maje, nie Maji. — K. P. z Nitry: „Chcela by som vedieť, či genitív singuláru mena *Maja* je *Maje* alebo *Maji*. V dennej tlači som totiž čítala túto vetu: *Dychtivo prežíval osudy malej včielky Maji*.“

Chybné skloňovanie osobných mien typu *Maja* sa vyskytuje nielen v bežných hovorených prejavoch, ale sa začína šíriť aj v tlači. Dokazujú to aj tieto vety vypísané z novín: ...*dychtivo prežíval osudy malej včielky Maji a jej kamarátov*. — *To je humánne krédo Včielky Maji*. — *Vilko žije na hrane chvilami retardovaného, v tieni Maji žijúceho a ju obdivujúceho chlapčeka*...

Ako vidieť z príkladov, tvar *Maji* je chybné použitý jednak v spojení, v ktorom sa menom *Maja* pomenúva rozprávková postava, a jednak pri skloňovaní názvu celého televízneho seriálu. V súvislosti s umeleckými dielami tu možno pripomenúť, že často sa chybné skloňuje aj meno *Mandula*, ktoré nosí centrálna postava rovnomennej novely V. Šikulu. Aj tu neraz počujeme nesprávny tvar gen. sg. *Mandulí*. Z tohto okruhu možno ešte spomenúť, že daktorí používateľa jazyka hovoria aj o *Citovej výchove jednej Dáši*, hoci tvar mena *Dáša* v názve tohto filmu je správny v podobe *Citová výchova jednej Dáše*.

Treba zdôrazniť, že pri skloňovaní mien typu *Maja* nejde v uvedenom tvare genitívu sg. o nejakú výnimku alebo o ťažko osvojiteľnú poučku. Nedodržanie normy v tomto bode môže byť podmienené nárečovým úzom alebo (a to azda častejšie) slabým vedomím rešpektovať spisovnú normu najmä v oficiálnych prejavoch. Uvádzaná chyba sa týka základného (školského) poznatku o delení ženských podstatných mien na také, ktoré majú pred koncovým -a zakončenie na tvrdú alebo obojakú spoluhlásku, a na také, čo majú zakončenie na mäkkú spoluhlásku, s čím súvisia aj podoby prípon pri skloňovaní. Osobné mená *Maja*, *Mandula*, *Dáša* majú pred koncovým -a mäkké spoluhlásky *j*, *i*, *š*. Vo všetkých školských gramatikách, ako aj v Morfológii slovenského jazyka sa uvádza, že takéto mená sa skloňujú podľa vzoru *ulica*.

Podstatné meno *ulica* má v gen. sg. príponu *-e*, v datíve a lokáli príponu *-i*, preto pri uvedených menách sú náležité tvary gen. sg. *od Maje*, *od Mandule*, *od Dáše*, kým v datíve sg. tvary (*dať niečo*) *Maji*, *Manduli*, *Dáši* a v lokáli sg. (*hovoríť*) *o Maji*, *Manduli*, *Dáši*.

Jozef Pavlovič

NAPÍSAI STE NÁM

Študované role?

Každý príslušník nášho národa je zaiste rád, keď sa dozvie o úspechoch našej socialistickej kultúry a vedy, o jej tvorcoch, ktorí úspešne reprezentujú našu socialistickú vlasť i za hranicami.

O jednom takomto úspechu na poli kultúry, konkrétne operného spevu, sme sa dočítali v Nedeľnej Pravde 10. 1. 1986 [s. 6] v článku *Virtuózne, ale prirodzene*.

Čo nás však v tomto článku nepotešilo, je to, že sa tu naďalej zamieňajú slová *rola* a *rola*, a tým sa nesprávne informuje čitateľská verejnosť, prípadne skresľuje sa, znejasňuje podávaná skutočnosť. Nepotešilo tým viac, že v tých istých novinách ani nie pol roka predtým sa v príspevku *Rola nie je rola* upozornilo na nesprávne zamieňanie týchto slov, ktoré majú svoj presný lexikálny význam, ako aj svoje náležité gramatické tvary. Uvedieme niekoľko príkladov: ...*dokáže zvládnuť role lyrické*..., ...*vniesla do tejto role nové výrazové momenty*, ...*možnosť výberu rolí*, ...*môj názor na študované role*.

Treba však uviesť, že tu boli uvedené aj správne tvary od slova *rola* [t. j. herecká úloha, v tomto prípade v opere] v spojení: ...*v role Alciny*, ...*v troch rolách*, *za rolu Elektry*...

Z uvedených nesprávnych spojení súdnemu čitateľovi najviac do očí bije hádam spojenie, ktoré sme zvolili ako nadpis nášho príspevku. Spojenie *študované role* vyjadruje, jemne povedané, nezmysel, nonsens. Iba ak by sme sa s ním stretli v rozprávke alebo vo vedecko-fantastickej literatúre. Tam je možné všeličo: personifikácia i antropomorfizácia.

Adjektívum *študovaný* má podľa Slovníka slovenského jazyka IV, 1964, s. 462, príznak hovorovosti a jeho význam sa vykladá takto: ktorý absolvoval nejakú školu, vzdelaný (napr. *študovaný človek*; *študovaní páni*; *Ona, ako študované dievča*, *rozhýbala obchodom*; pejor. *Ty študovaný somár*, *na všetko naletíš*).

Z uvedených spojení a príkladov vidno, že toto prídavné meno sa používa iba v spojení so živými bytosťami.

Tým netvrdíme, že *rola* nežije, no *študovaná*, podľa našej mienky, nebola, nie je a hádam ani nikdy nebude. Môže však byť predmetom štúdia.

Rola môže byť a musí byť naštudovaná i študovaná dobre, ak má vyznieť presvedčivo, umelecky pôsobivo. Ináč to potom vyznieva ako neúmyselné zavádzanie čitateľov, čo iste nebolo a nie je cieľom uvedeného príspevku.

V citovaných spojeniach podľa gramatiky a významu teda správne mali byť výpovede: ...*vniesla do tejto roly nové výrazové momenty*, ...*dokáže zvládnuť roly lyrické...*, *možnosť výberu rol*, ...*môj názor na študované roly a hudobnú literatúru vôbec*.

V tom istom príspevku sme si všimli aj tvar *recenzentami*. Stačí sa pozornejšie pozrieť do ktorejkoľvek gramatiky a ľahko zistíme, že podstatné mená mužského rodu končiace sa na *-ent* (*argument, dokument, recenzent, repetent*), ale aj *rekreant* a *rebelant* majú v inštr. plurálu vždy príponu *-mi*, nie *-ami*.

Treba, aby každý hovoriaci a píšuci našim spisovným jazykom v oficiálnom prejave rešpektoval normu spisovného jazyka v jeho hovorenej i písanej podobe. Zamieňanie pojmov a slovných tvarov vôbec neprispieva zvýšeniu hlavnej funkcie jazyka, t. j. komunikatívnej. To platí rovnako pre súkromný a hovorový štýl, ako aj pre odborný a publicistický štýl.

Nezamieňajme teda rolu s roľou ani hruď s hrudou, ako sme to nedávno počuli v rozhlase, lebo jazyk má dôležitú rolu v živote nielen jednotlivca, ale v živote celej spoločnosti. Nie je a ani nikdy nebude súkromným vlastníctvom jednotlivca, ale bol, je a bude vždy vlastníctvom celej spoločnosti. Správajme sa k nemu a zaobchádzajme s ním vždy tak, ako by bol mojím, ale aj našim najvlastnejším vlastníctvom a pokladom.

Ludovít Bakaj, Levice

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 20, 1986, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v sept. 1986. Register. zn. F-7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986

Cena Kčs 3,—